THE LEGENDS JOURNAL OF EUROPEAN HISTORY STUDIES(LJEHS)

Issue / Sayı: 2 Year / Yıl: 2021

Article Type / Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Doi: <http://dx.doi.org/10.29228/legends.51378>

Submitted / Geliş Tarihi: 11/05/2021

Accepted / Kabul tarihi:12/09/2021

Reference / Atıf Bilgisi: Yıldız, Murat Kaan; “Birinci Haçlı Seferinde Cenova: Rolü, İmtiyazları ve Gelişimi”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. 2, 2021, ss.106-129.

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİNDE CENOVA: ROLÜ, İMTİYAZLARI VE GELİŞİMİ

Murat Kaan YILDIZ *

Öz

Cenova ya da *Compagna Communis*, Birinci Haçlı Seferi’ne katılmış bir kent ve siyasi bir teşekküldür. Cenova, Kudüs Haçlı Krallığı ile beraber askerî faaliyetler düzenlemiş ve ticarî antlaşmalar yapmıştır. Bunlar yanında *Kutsal Topraklar*’da koloniler kurmuş, ticarî ağları yönetmiş, taşımacılıkta bulunmuştur. Bu süreç, Cenova şehrinin iktisadî, ticarî, askerî ve bürokratik olarak güçlü bir teşekküle dönüşmesini sağlamıştır. Buradaki değişimin özünde, Cenovalıların Guglielmo Embriaco komutasında gerçekleştirdikleri askerî seferler ile kurulan kolonilerdeki ticarî faaliyetler bulunmaktadır. Bu makalede, Cenova’nın Birinci Haçlı Seferleri sırasındaki askerî faaliyetleri, bu faaliyetlerin ticarî sonuçları ve yine bunların kentin kimliğine olan etkileri, kente ticarî, mimarî ve bürokratik katkıları birincil kaynaklar ve ilgili araştırma eserlerinin verdiği bilgiler ışığında kronolojik bir şekilde ele alınacak ve değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cenova, İtalyan Kolonileri, Birinci Haçlı Seferi, Guglielmo Embriaco, Ticaret

Genoa in First Crusade: Its Role, Privileges and Growing

Abstract

Genoa, or *Compagna Communis*, was a body politic and an active city-state in First Crusade. Genoa, with the Kingdom of Jerusalem, made military activities together, and signed commercial treaties. In addition to these, Genoese founded colonies, rule the trade routes, and transported people between East and West. In this continuum, the city had a transformation in economic, military, and bureaucratic fields and became a powerful order. In the very center of this transformation, commercial activities of colonies which were founded by the military actions of Guglielmo Embriaco lies. In his article, the military activities of Genoa in the First Crusade, the economical results of these activities, and commercial, architectural, the bureaucratic effects of them to the city are being analyzed and evaluate chronologically by using primary sources and researches.

Keywords: Genoa, Italian Colonies, First Crusade, Guglielmo Embriaco, Trade

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, mkaany@gmail.comOrcid no: 0002-8148-9121

Giriş

Cenova, Liguria Bölgesi'nin merkezinde olmak üzere, Lombardia ve Piemonte'nin güneyinde, Toscana'nın kuzeybatısında bulunmaktadır. Güneyinde, Fransa ve İtalya arasında kalmış doğal bir liman vardır. Etrafı dağlarla çevrilidir. Günümüzde Avrupa ve İtalya'nın en önemli şehirlerinden biridir.

Cenova, Liguria'nın önemli bir yerleşimi olmak üzere birçok kez istilâya uğradı. Farklı siyasî merkezler ve kitlelere tâbi oldu. Lâkin zaman içerisinde içinde bulunduğu güç coğrafi koşulların getirdiği zorluklar sebebiyle gelişmek zorunda kalarak Akdeniz'de güçlü bir unsur hâline geldi. Kuzey Afrika ve Mısır'da askerî ve ticarî bir güç olan kent, XI. yüzyılın sonlarında başlayan Haçlı Seferleri'ne katılarak Doğu Akdeniz'de geniş bir faaliyet alanına sahip oldu. Bu genişleme hârekatı kenti birçok sahada etkiledi ve daha da gelişmesine vesîle oldu.

Haçlı Seferleri'ne Kadar Cenova

Cenova Cumhuriyeti¹, XI. yüzyıldan 1797² yılına kadar İtalya'da hüküm sürmüş bir şehir devletidir. Kent, iskelesi olan bir kasaba olarak kurulmuş ve zamanla genişlemiştir³. Bu şehir, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü müteâkip sırasıyla Gotlar, Lombardlar ve Franklar tarafından yönetilmiştir⁴. Cenova, İtalya Kralı II. Berengar (950-961) tarafından 958'de "lordluk" nizamıyla bağımsız kılınmıştır⁵. XI. yüzyılda, Liguria Bölgesi'ndeki öne çıkan ailelerin ticarî bağlantıları, ittifakları sayesinde örgütlenip güçlenmiş ve bir "şehir-devleti" hâline gelmiş olan Cenova'da, bu yüzyıl itibarıyla yerli asil aileler ortaya çıkmaya başlamıştır. Asil aileler ve tâcirler arasında gerçekleşen ittifak netice vermiş, asillerce başı çekilen sekiz şirket ortaya çıkmıştır. Cenovalılar bu vesîleyle gemi, rıhtım, silâh, teçhizat, kumaş, erzak ve her türden ihtiyacın karşılanmasıyla Haçlı Seferleri'ne hakkıyla iştirak edebilmişlerdir. Haçlı Seferleri sürecinde de kent, bürokratik ve ticarî olarak örgütlenmiştir⁶.

¹ Bu siyasî teşekkül, "Compagna Communis Ianuensis", "Serenissima Repubblica di Genova" adlarıyla da anılmıştır. Ennio Poleggi, Paolo Cevini, *Genova*, Laterza, Bari 1981, p. 31; Tahrir Heyeti, *Manifesto della Serenissima Repubblica di Genova con le risposte di un Corso*, per Domenico Ascione impressore Camerale, Roma 1760, Kapak Sayfası.

² Cenova, Campo Formio Antlaşması (1797) ile Fransız Cumhuriyeti'ne tâbi Cisalpine Cumhuriyeti'nin (1797-1802) bir parçası olarak kabul edilmiştir. Pietro Nurra, *Genova nel Risorgimento*, Vallardi, Milano 1948, p. 131-132.

³ E. A. Le Mesurier, *Genoa, Her History as Written in her Buildings, Five Lectures*, Franklin Classics Trade Press, Genoa 1889, p. 9-11; Archibald R. Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean, A.D. 500-1100*, Princeton University Press, New Jersey 1951, pp. 92; Steven Epstein, *Genoa and the Genoese*, The University of North Carolina Press, London 1996, pp. 13-14; Maria Masciale, *Architettura a Genova nell'Alto Medioevo: un bilancio*, Università degli Studi di Genova, Corso di Laurea in Conservazione dei Beni Culturali, Prova Finale, Genova 2019, p. 1-49.

⁴ Edward Gibbon, *Bizans*, Çev: Asım Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1994, s. 14, 29; Claudia Baldoli, *İtalya Tarihi*, Çev: Eylem Çağdaş Babaoğlu, Feylesof Yayınevi, İstanbul 2018, s. 33-38; Ercole Luigi Marenesi, "Genovesi" *I Popoli Antichi e Moderni*, Editore della Biblioteca Utile, Milano 1865, p. 155; Tahrir Heyeti, "Genoa", *Chamber's Encyclopedia, A Dictionary of Universal Knowledge*, C. 5, J. B. Lippincott & Co., Philadelphia 1892, pp. 135; Alexander P. Khazdan - Anthony Cutler, "Genova", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A. P. Kazhdan), II, Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 831.

⁵ Giovanni De-Castro, *Storia di Casa Nostra*, Libreria di Educazione e D'Istruzione di Paolo Carrara, Milano 1876, P. 39-41; Epstesin, *Genoa*, pp. 15.

⁶ J. Theodore Bent, *Genoa, How the Republic Rose and Fell*, C. K. Paul - Company, London 1881, pp. 24; Mesurier, *Five Lectures*, pp. 8; David Abulafia, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, Penguin, London 2011, pp. 276; Avner Grief, *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, pp. 1-17 (İnternet erişim adresi ve tarihi:

1099 yılı itibâriyle Cenova artık bir konsüle⁷ sâhip olmuştur⁸. Nitekim mezkûr konsül İtalya'daki ilklerden biridir.

Cenovalıların, Müslümanlar ile Birinci Haçlı Seferi'nden önce muhârebe deneyimleri bulunmaktaydı⁹. Fâtımîler'in İtalya'ya saldırılar gerçekleştiriyorlardı¹⁰; 936'da Cenova'yı yağmalayıp yıkmışlardı. X-XI. yüzyılda Cenovalılar ve Pisalılar, Sardinya ve Korsika adaları üzerinden Kuzey Afrikalı Müslüman korsanların saldırılarına yönelik oldukça kanlı mücâdeleler vermişlerdi. Nitekim bu süreç Haçlı Seferleri için bir hazırlık safhasıydı¹¹. Bununla birlikte *Kutsal Topraklar* için yapılan çağrıya memnuniyetle cevap veren Liguryalılar¹², iki papalık elçisinin dâveti üzerine 1097'de 12 galeri ve bir yük gemisi ile harekâta dahil olmuşlardı¹³. Liderleri Guglielmo Embriaco'nun emrindeki Cenovalılara seslenirken, “*Vatandaşlar ve Tanrı'nın savaşçıları*” olarak iki farklı olguyu bir kılması, Cenova'nın Haçlı harekâtında hangi kimlikle bulunduğunu göstermesi açısından değerli idi¹⁴. Guglielmo Embriaco sadece muhârip bir karakter olmadığı gibi, Cenova şehri de artık bir komünden ziyâde güçlü bir cumhuriyet olmaya başlamıştı. Cenova komününün altında Haçlı Seferi'ne katılanlar sadece kent ve çevre ahalisi değildi; harekâta dâir olan süreci değerlendirirken sağladığı insan kaynakları sebebiyle Ligurya Bölgesi'nin tamamı, Korsika Adası ile Sardinya Adası'nın iktisâdî ve coğrâfî şartları da beraberce değerlendirilmelidir¹⁵.

stanford.edu/~avner, 10.03.2021); Quentin Van Doosselaere, *Commercial Agreements and Social Dynamics in Medieval Genoa*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, pp. 32-33; Antonio Musarra, *In Partibus Ultramaris, I Genovesi, La Crociata e La Terrasanta (Sec. XII-XIII)*, Nella sede dell'Istituto, Roma 2017, p. VIII-IX; “Genoa”, *Chamber's Encyclopedia*, pp. 135.

⁷ Her yıl seçilen kimselerden bir araya gelen bürokratik üst düzey yönetici kadro.

⁸ Mesurier, *Five Lectures*, pp. 8; Daniel Waley, Trevor Dean, *İtalyan Şehir Devletleri*, Çev: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 39.

⁹ Mehdiye Kuşatması, gerçekleşen ilk büyük Latin-Müslüman savaşlarından biri olarak öneme sâhiptir. Öztürk'e göre bu mücâdele, İtalyanların denizcilik ve savaşçılığının gelişiminde etkin olmuştur. Öyle ki İtalyanların, Haçlı Seferi'ne katılımı bu savaş ile tâbiî bir netice idi. Murat Öztürk, “İtalyanların Mehdiye Kuşatması (480/1087)”, *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, (ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 681.

¹⁰ Fâtımîler devrinde İtalya'nın güneyine gerçekleştirilen seferler hakkında bkz. Murat Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 60-83 (Muhtelif sayfalar); Murat Öztürk, “Makedonya Hânedanı Döneminde (867-1056) Akdeniz'deki Bizans Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Üsküp-İstanbul Kentsel Kültürel Kimlikler, Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, (ed. Ö. Güngör), Sageya Yayıncılık, Üsküp 2020, s. 156-157.

¹¹ Davide Bertolotti, *Storia delle Crociate*, I, Dalla Tipografia ad Comercio, Vendesi da Fusi, Stella e Campagni, Milano 1824, p. 33; Pier Fausto Palumbo, *Studi Medievali*, Edizioni Europa, Napoli 1949, s. 49; Lewis, *Naval Power*, pp. 150, 184, 197-194; Epstein, *Genoa*, pp. 14; Marenesi, “Liguri”, p. 225; “Genoa”, *Chamber's Encyclopedia*, pp. 135; Franco Cardini, “Profilo di un crociato Guglielmo Embriaco”, *Archivio Storico Italiano*, c. III-4, sa. 136, Firenze 1978, p. 405-406. Kuzey Afrika'da Haçlı Seferlerine hazırlık mâhiyetindeki şiîrsel bir anlatım için ayrıca bkz. Öztürk, “Mehdiye Kuşatması”, s. 672-691.

¹² Martin Hall, Jonathan Phillips, “Introduction: Caffaro of Genoa and the Crusades”, *Caffaro, Genoa and the Twelfth-Century Crusades*, (ed. M. Hall, J. Phillips), Burlington 2013, pp. I.

¹³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, I, 87; Michel Balard, “I Genovesi in Siria-Palestina (Secc. XI-XV)”, *Genova, Una Porta del Mediterraneo*, (ed. L. Gallinari), Brigati, Genova 2005, p. 2.

¹⁴ Merav Mack, “Genoa and the Crusades”, *A Companion to Medieval Genoa*, (ed. C. E. Benes), Boston 2018, pp. 471.

¹⁵ Franceso Ottoviano Renucci, *Storia di Corsica*, Dalla Tipografia Fabiani, Bastia 1833, p. 10-11, 17; Giuseppe Banchemo, *Il Duomo di Genova*, Tipografia di T. Ferrando, Genova 1859, p. 25-30; Pietro Martini, *Storia di Sardegna*, Tipografia di A. Timon, Cagliari 1885, p. 38; 44, 47, 49, 50-51; Epstein, *Genoa*, pp. 17, 23-24; Tahrir Heyeti, “Sardinia”, *The Edinburgh Encyclopedia*, (ed. D. Brewster), William Blackwood Pub., C. 16, Edinburgh 1832, pp. 570; “Genoa”, *Chamber's Encyclopedia*, pp. 135; Chiara Marveggio, “Le Repubbliche Marinare: Genova”, *L'Arte della Moneta*, Vol. 53, Milano 2016, p. 2; David Abulafia, “Gli Italiani fuori d'Italia”, *Commerce and Conquest in the Mediterranean, 1100-1500*, Routledge, Hampshire 1993, p. 264. Bizzat Korsika Adası, Ligurya Denizi'nin bir adasıdır. Alexander McBean, “Corsica”, *A Dictionary of Ancient Geography*, G. Robinson,

Cenova'nın Haçlı Seferleri'ne katılımında denizcilik büyük önem arz etmektedir ve seferlere kadar denizciliğin burada gelişim göstermesi de coğrafi şartlara dayanmaktadır. Kentin deniz kenarında 500 fitte bir amfiteatr gibi yükselmesi, İtalya ve Fransa arasında kalmış doğal bir liman oluşu, körfezinde yaşanan balık fakirliği, yerleşimin dağlarla çevrili olması, tarım için yeterli toprağa sahip olamaması, maden açısından yoksunluğu, ticarî devamlılığın zorunlu oluşu, korsan saldırıları ve diğer limanlarla olan târihî rekâbet, denizciliğin şehir için zorunlu olarak gelişmesine sebebiyet vermiştir¹⁶.

Cenova'nın Haçlı Seferleri'ndeki Askerî Faâliyetleri

Kutsal Topraklar'da, Cenova Cumhuriyeti ordusunun icrâatını, askerle beraber bulunan konsül üyeleri tâyin etmekteydi. Liguryalılar ise ordunun büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı; bununla beraber Korsika ve Sardinya'dan da gelen askerler mevcuttu. Cenovalılar hem karada hem denizde savaşabilen askerlerdi ve bu özellikleriyle Haçlı ordusunun büyük bir açığını kapatmaktaydılar. Tam teçhizata sâhip Cenovalılar, göğüs zırhı, miğfer ve kılıç taşır¹⁷ ve Araplar tarafından "*canuviye*" denilen uzun kalkanlar kullanırlardı¹⁸. Kuşatmalarda büyük ve küçük mancınıklar, koçbaşları, balistalar yapar savaş kuleleri inşâ ederek merdivenler kurarlardı¹⁹. Orduda şövalyelerin içinde olduğu atlı birlikler de vardı²⁰. Cenova'nın meşhur arbaletçi (yay kullanan) birlikleri de uzun soluklu Haçlı harekâtında ortaya çıkmıştı²¹. Bunlar hemen her türlü muhârebede mahâretle savaşmaktaydılar. Kıyılardaki mevkilleri tutarak, uzun mesâfeli yayları sâyesinde düşmanın çıkarma yapmasını rahatlıkla engellemekteydiler²². Bu, bilhassa Suriye-Filistin sâhillerindeki mücâdelelerde işlevsel bir taktikti. Orduda, arbalet hâricinde klasik yay kullanan askerler de bulunmaktaydı²³.

Birinci Haçlı Seferi'nde (1096-1099), Anadolu'da Türklerle savaşarak 21 Ekim 1097'de Antakya önüne ulaşan Haçlılar şehri ele geçirebilmek için uzun ve zorlu bir mücâdele vermek zorunda kalmışlardı²⁴. 17 Kasım'da Samandağ'a (St. Simeon, Süveydiye) gelen ve kuşatma için gerekli malzeme ile ustaları getiren bir Cenova filosu da bu sürece dâhil oldu²⁵. Haçlılara erzak

London 1773, Sayfasız; Sardinya, Ligurya'yı da beslediği üzere, madenî açıdan çok zengin bir ada idi. Christopher Duggan, *İtalya'nın Kısa Tarihi*, Çev: Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2020, s. 40. Günümüzde hâlen, Sardinyalılar Ligurya diyalekti yani "*Tabarchino*" ile İtalyanca konuşmaktadırlar. Konu için bkz. Giuseppe Vallebona, *Dizionario Tabarkino-Italino*, Genova 1987. Korsika'da ise "*Bonifacino*" adlı bir Ligurya diyalekti kullanılmaktadır. Konu için bkz. "L'origine du dialecte bonifacien", gcompa.free.fr/site_b_dialecte, 03.06.2021.

¹⁶ Pero Tafur, *Travels and Adventures*, 1435-1439, Trans. by: Malcolm Letts, George Routledge & Sons, London 1926, pp. 27-28; Hakan Kılınç, *Ortaçağ Akdenizinde İspanyol Bir Seyyah: Pero Tafur'un Doğu Seyahati (Tercüme ve Değerlendirme)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2014, s. 76; Cesare Cantu, *Storia Universale*, III, Cugini Pomba E C. Editori, Torino 1851, p. 468; Geo Pistarino, *Le Capitale del Mediterraneo*, Istituto Internazionale di Studi Liguri, Bordighera 1993, Istituto Internazionale di Studi Liguri, p. 11-16, 27; Epstein, *Genoa*, s. 12-13, 16; Tahrir Heyeti, "Genoa", *The National Encyclopedia*, The National Encyclopedia Publishing Company, New York 1873, pp. 400; "Genoa", *Chamber's Encyclopedia*, pp. 134-135; Süreç için ayrıca bkz. Doosselaere, *Medieval Genoa*, pp. 26-31.

¹⁷ Caffaro, s. 11, 39-40.

¹⁸ Helen Nicholson, David Nicolle, *God's Warriors*, Osprey, New York 2005, pp. 132, 207.

¹⁹ Tahrir Heyeti, "Embriaco Guglielmo", *Nuovo Enciclopedia Popolare Italiana*, Torino 1871, p. 290.

²⁰ Caffaro, pp. 30, 34.

²¹ Federigo Alizeri, *Guida Artistica per la Citta di Genova*, II-1, Gio. Grondona Q. Giuseppe, Genova 1857, p. 424.

²² "Tepeden tırnağa silahlı, kundaklı yayları ellerinde tayfalar karaya çıkıp mevzilendiler. Kimse, ok yağmuruna tutulmayı göze almadan karaya çıkamazdı artık". Giovanni Boccaccio, *Decameron*, Çev: Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul 2018, s. 124.

²³ Caffaro, pp. 51.

²⁴ Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepliği, Kuruluş Devri, 1098-1112*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 49-82; Işın Demirkent, "Haçlılar", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 14, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 529.

²⁵ *The Deeds of Franks*, Trans. by: Rosalind Hill, Nelson's Medieval Texts, London 1962, pp. 38-39, n. 2. "Eğer isterseniz" dedi Bohemund, "ve diğer prenslerin rızası olursa sizinle St. Simeon Limanı'na gidelim ve orada

tedârik ettiler ve yeni hacıları buraya taşıdılar²⁶. Daha sonra Kilikya'ya çıkartma yaparak dağlardaki boğazları tuttular ve Antakya'nın düşüşünü (3 Haziran 1098) hızlandırdılar²⁷.

Cenovalılar, harekâtın en mühim sürecinde, Kudüs Kuşatması esnâsında Haçlı ordusu ile beraber hareket ettiler. İki Cenova gemisi, yanlarında dört İngiliz gemisi olmak üzere, 17 Haziran 1099 târihinde, Müslümanlar tarafından terk edilmiş bir kent olan Yafa'ya (Yafo, Jaffa, Joppa) ikmâl malzemeleri taşıyarak ulaştı²⁸. Burada onları karşılamak için gelen Haçlı askerleriyle birleşmek üzere iken, bir Fâtımî filosunun saldırısına uğradı. Cenovalıların *Capitano*'su²⁹ Guglielmo Embriaco'nun kararı üzerine, savaş makinalarını kurmakta kullandıkları aksam ile çekiç, testere vb. inşâ aletlerini, gemiden söktükleri kullanılabılır ahşap parçalarını alıp karaya çıktılar ve Fâtımîleri ok yağmuruna tutmakla yetindiler. Daha sonra Cenovalıların faâliyetlerine, Toulouse Kontu Raymond de Saint Gilles'in (ö. 1105) ordugâhına yerleşerek kuşatmaya katıldılar. Muhâsara esnasında hem asker olarak savaştılar hem de mancınık ve savaş kuleleri inşâ ettiler. Öyle ki, bu kulelerden biri surlardan dahi büyüktü ve yanında iki güçlü kule daha vardı. Mancınıkları ve diğer yapıları deve derileriyle örmüşlerdi. Bu vesîle ile makinalar, savunmacılar tarafından fırlatılan yanıcı maddelerden korunuyorlardı. Böylece işin ehilleri ve marangozlar, bu yapılarla ordunun kuşatma için büyük bir ihtiyacını karşılamışlardı. Guglielmo Embriaco bu aşamada önemli vazife gördü. Nihâyetinde savaş makinaları inşâ etmekte başarılı, fevkalâde yetenekli bir kimseydi³⁰. Guglielmo'nun önderliğindeki Cenovalılar, Kudüs'ün Haçlılar tarafından işgalinden (15 Temmuz 1099) sonra Askalan (Askalon) yakınlarında Fâtımîlerle yapılan savaşta da yer alarak büyük miktarda ganimet elde ettiler (1099)³¹.

I. Baudouin (1100-1118) Urfa'dan gelip kral unvanıyla Kudüs'te tahta çıktıktan sonra Kudüs Krallığı'nın denizle olan bağlantısını güçlendirmek için liman şehirlerini ele geçirmek amacıyla idi. Lâkin limanların işgali için bir bahriye gücünün de yanında olması gerekiyordu³². Bu süreçte, Cenova tarafından komünlerinin askerî-siyâsî amaçları için üç yıllığına atanmış bir

bulunan adamlara bu inşaatı yapmaları hususunda güvence verelim". Anonim Haçlı Tarihi, Çev: Engin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 96; Giuseppe Francesco Michaud, *Storia delle Crociate*, II, R. Marotta e Vanspandoch, Napoli 1831, p. 67. Caffaro, Cenovalıların ve Godefroi de Bouillon, Flander kontları ve diğer soylularla beraber "*La Pomella*" adlı bir gemi ile Kudüs'e, buranın işgalinden çok daha evvel ulaştıkları bilgisini vermektedir. Lâkin bu hadise sadece bir efsane olmalıdır. Cenovalıların, dokuz gemi ile beraber 1063'te Yafa'da karaya çıktıkları bilgisi de yine bir rivâyet olmalıdır. Bkz. Camillo Manfroni, *Storia della Marina Italiana*, a cura della R. Accademia Navale, Livorno 1899, p. 138.

²⁶ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, Çev: Ergin Ayan, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016, I, 198-199. Francesco Cassini Perinaldo, *Storia di Gerusalemme*, II, Roma 1857, p. 57.

²⁷ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, I, Metis Yayınları, İstanbul 1990, s. 78; Epstein, *Genova*, pp. 29.

²⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, 217; Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 136.

²⁹ Ortaçağ'da askerî lider, kumandan, ordu veya birliğin başı. Carlo Alberto Cobianchi, "Capitano", *Enciclopedia Italiana*, 1930. İnternet erişim adresi ve tarihi: treccani.it, 25.05.2021. Kelime günümüzde ekseriyetle "yüzbaşı" anlamında kullanılmaktadır. Elif Kalemci, "Capitano", *Dizionario Universal Italiano, Italiano-Turco / Turco-Italiano*, Engin Yayınevi, İstanbul 2013, s. 52.

³⁰ Caffaro, pp. 110-112; Willermus Tyrensis, I, s. 313, 341-350; Battista Fanucci, *Storia dei Tre Celebri Popoli Maritimi dell'Italia*, I, Topografia la Minerva, Pisa, 1817, p. 149; Michel-Giuseppe Canale, *Nuova Istoria della Repubblica di Genova*, I, Felice le Monnier, Firenze 1858, p. 112; Michaud, *Storia delle Crociate*, p. 162; Bent, *Genoa*, pp. 28; Bertolotti, *Storia delle Crociate*, p. 146. Perinaldo, *Gerusalemme*, p. 57-59; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 146-147; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, 217, 219; Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 136-137.

³¹ John L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100 to 1291*, Medieval Academy of America, Cambridge 1932, pp. 228; Balard, "I Genovesi in Siria-Palestina", p. 4. Bu hususta ayrıca bkz. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 136-137.

³² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*, Trans. by: Susan B. Eddington, Clarendon Press, Oxford 2007, pp. 563; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine*, II, Çev: Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 86.

konsül Yakın-Doğu'ya ulaşmıştı. Konsülde Amico Brusco, Mauro di Pizzalunga, Guido di Rustico di Rizo, Pagano della Volta, Ansaldo di Brasile ve Buonmatto di Medolico adlı bürokrat ve askerler ile Papa II. Paschalis'in (ö. 1118) de hususen vazifelendirildiği Maurice de Porto da bulunuyordu. Bu filo Mart 1101'de Hayfa'ya (Hefa), 16 Nisan 1101'de Yafa'ya geçti³³. Liman kentlerini ele geçirmek isteyen I. Baudouin, Cenovalılarla bu hususta görüşmek üzere 200 şövalye ve 300 piyâde ile Lazkiye'ye (Laodicea) geldi³⁴. Görüşmede, Kudüs Haçlı Kralı sâhil hattında bulunan, ele geçirmek istediği iki kenti işgâl etmede Cenovalılar'dan yardım talep etti. Karşılığında kendilerine bu kentlerde mülkiyet hakkı verilecekti. Neticede, varılan anlaşmaya göre Cenovalılar, kendilerinin yardımıyla ele geçirilen şehirlerde ganîmetin üçte birine sâhip olacak ayrıca onlara bu şehirlerde çarşı-pazar mahallesinde birer sokak verilecekti³⁵. Fulcherius'a göre filoda, Cenovalılar ile beraber İtalyanlar, Albertus'a göre de Pisalılar da bulunuyordu; İtalyan ve Pisa gemileri de Cenovalılar ile beraber Yafa'ya ulaşmıştı³⁶. Fulcherius'un burada Cenovalılar ile İtalyanları ayırmasının sebebi, Cenovalıların esasen bir Ligurya halkı olmasıydı³⁷. Pisalılar ise Toscanalılar olarak, İtalya'ya dahildiler³⁸.

Cenovalılar antlaşmayı müteâkip kıyı boyunca Müslümanlara ait birçok istihkâmı yıkarak Hayfa'ya doğru ilerlediler. Fakat Akkâ'dan (Ptolemais, Akkon) gelen bir Mısır filosu ve fırtına sebebiyle burada muvaffak olamadılar. Bunu tâkîben Arsuf'u (Apollonia, Arsur) ele geçirmeye karar verdiler³⁹. Arsuf daha önce Toulouse Kontu Raymond St. Gilles (ö. 1105) tarafından alınmasına rağmen kendisi Kutsal Kabir Muhafızı Godefroi de Bouillon ile anlaşmazlık yaşayarak kenti terk etmişti. Godefroi burayı almak için önce bir elçi gönderdi. Bu girişim bir işe yaramadı ve kent 1099 sonbaharında muhâsara edildi. Fakat kuşatmada da başarısız olundu ve 15 Aralık 1099'da geri çekilindi⁴⁰. Bu başarısızlıkta kentin denizden kuşatılamaması da etkindi⁴¹. Lâkin bu sefer, I. Baudouin'in yanında deneyimli leventler olan Cenovalılar bulunmaktaydı. Cenovalıların denizden Haçlılara verdiği destek yüzünden kent halkı zorlandı ve can ile mal emniyeti verilmesi şartıyla dördüncü gün şehirlerini teslim etmek zorunda kaldılar. Böylece Haçlılar hiçbir kayıp vermeden yerleşimi kolayca ele geçirmişlerdi⁴². İbn Kalânîsi'ye göre ise Haçlılar, teslimden sonra kent halkını kılıçtan geçirip mal ve mülklerinin hepsine el koymuşlardı⁴³.

Kudüs Kralı I. Baudouin'in bundan sonraki hedefi kıyıdaki bir diğer önemli yerleşim Kaysâriye (Caesarea) idi. Kent, Kudüs'ün işgalinden sonra 1099-1100 yıllarında Haçlılar tarafından baskı altına alınmış ve bölgeye sürekli yağma akınları düzenlenmişti. Şehir halkı, Godefroi'ye kıymetli hediyelerle birlikte elçi gönderip aylık vergi ödeyeceğini bildirmiş ve böylece kentlerini bu akınlardan kurtararak topraklarını rahatça ekme fırsatı bulmuştu⁴⁴. I.

³³ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi*, Çev: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 134; Albertus, s. 563; Willermus Tyrensis, II, s. 85; Canale, *Istoria della Repubblica di Genova*, I, p. 104; Geo Pitarino, "Genova e L'Occitania nel Secolo XII", *Actes Ier Congres historique Provence-Ligurie*, Fédération historique de Provence, Bordighera 1966, p. 66-67.

³⁴ Caffaro, pp. 5; Canale, *Istoria della Repubblica di Genova*, I, p. 104. Cenovalılar kısa bir zaman sonra Lazkiye'de bir mahalle ve kilise sahibi olmuşlardı. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 79.

³⁵ Caffaro, pp. 5-6; Fulcherius Carnotensis, s. 134-135, n. 305; Willermus Tyrensis, II, s. 85.

³⁶ Fulcherius Carnotensis, s. 134; Albertus, s. 563.

³⁷ Liguryalıların, İtalyanlar ile olan ayrımı için bkz. Ercole Luigi Marenesi, "Liguri", *I Polpoli Antichi e Moderni*, Milano 1865, p. 225.

³⁸ Marenesi, "Toscani", p. 364-365.

³⁹ Caffaro, pp. 7.

⁴⁰ Caffaro, pp. 7; Fulcherius Carnotensis, s. 135; Willermus Tyrensis, II, s. 55-56.

⁴¹ Albertus Aquensis, pp. 563.

⁴² Fulcherius Carnotensis, s. 135; Willermus Tyrensis, II, s. 86; Albertus Aquensis, pp. 563; Bertolotti, *Storia delle Crociate*, p. 187. Krş. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 136-137.

⁴³ İbnü'l-Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, Çev: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 8.

⁴⁴ Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 64.

Baudouin ise Kaysâriye'yi ele geçirmek arzusunda olduğundan elçi gönderip şehrin kendisine teslim edilmesini istediye de bu girişimi başarısız olmuştu. Böylece, savunması güçlü olan kenti 2 Mayıs 1101'de kuşattı⁴⁵. Cenovalılar öncelikle surlara kadar, tüm ekili alanı talan edip savaş kuleleri ile makinaları kurdular ve sonra da kenti denizden ablukaya aldılar. Lâkin, kuleler ve makinaları kullanmak yerine sadece surlara merdiven dayayarak kente girmeye çalıştılar. Guglielmo Embriaco'nun önderliğinde gerçekleşen bir saldırıda merdivenin çökmesiyle çok sayıda Hristiyan asker yaralandı. Guglielmo bunu müteâkip bir savaş kulesine çıkarak yeniden saldırı emri verdi⁴⁶. Müslümanlar bir süre surlarda direndilerse de neticede Haçlılar 17 Mayıs 1101 târihinde şehri hücumla ele geçirilip yağmalanmaya başladılar. Kent halkı ise Ulucâmi'ye sığınarak canını kurtarmaya çalıştı, ama buraya sığınan herkes hiçbir ayırım yapılmadan kılıçtan geçirildi ve câminin zemini âdeta bir kan gölüne döndü⁴⁷. Cenovalılar da bu yağma sırasında büyük bir ganîmet ele geçirdiler ve Ulucâmi de bir kiliseye çevrildi⁴⁸. Ardından Samandag'a yakın bir mevkide, San Parlerio'da ordugâh kurdular. Elde ettikleri ganîmetin 1/15'ini tayfalar arasında, geri kalanını da her askere 48 solidi⁴⁹ düşecek şekilde 8.000 kişi arasında pay ettiler. Ödemeyi az bulan askerlere ayrıca karabiber de verildi. Daha sonra, Ekim 1100'de Cenova'ya geri döndüler⁵⁰.

Birkaç yıl sonra Guglielmo Embriaco'nun liderliğinde 70 Cenova kalyonu Kral I. Baudouin ile bu kez Akkâ'nın kuşatılması hususunda anlaştı. Daha önce olduğu gibi yardımları karşılığında Cenovalılara yine ganîmetin 1/3'i ve çarşı-pazar mahallesinde bir sokak verilecekti. 6 Mayıs 1104'te müttefikler tarafından kuşatma altına alınan Akkâ 20 gün süren ablukanın ardından belli şartlarla teslim olmayı kabul etti. İsteyenlerin taşınabilir mallarıyla beraber şehri terk etmelerine izin verildi. Fakat Cenovalılar anlaşmayı bozarak şehirden ayrılanlara saldırıp mallarını yağmaladılar. Bu yüzden I. Baudouin'in Cenovalılarla arasının açıldığı ve Patrik Evremar'ın ortamı sakinleştirdiği nakledilmektedir⁵¹.

Cenovalılar, I. Baudouin'in 1108'deki Sayda kuşatmasına da katıldılar. Fakat buraya gelen Mısır donanmasına karşı başarılı olamadılar⁵². 1109 yılında ise Kont Raymond de St. Gilles'in oğlu Bertrand'a Trablusşâm (Tripolis), kuşatmasında 60-70 savaş gemisiyle destek verdiler. Anlaşmaya göre ele geçirilecek olan şehrin 1/3'i Cenovalılara ait olacaktı. Neticede Haçlılar ve Cenovalılar mücâdelelerinde başarılı oldular ve daha fazla direnemeyen ahâli can güvenlikleri sağlandığı takdirde kenti terk etmeye razı oldu. Arzu edenler de yıllık belli bir miktar vergi

⁴⁵ Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, s. 91.

⁴⁶ Caffaro, pp. 10-13; Canale, *Istoria della Repubblica di Genova*, I, p. 106.

⁴⁷ Fulcherius Carnotensis, s. 137; Willermus Tyrensis, II, s. 88; Azîmi, *Azîmi Tarihi*, Çev: Ali Sevim, Ankara 2006, Türk Tarih Kurumu, s. 39; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, X, Çev: Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 267. Caffaro (pp. 12-13), başta tâcirler olmak üzere camiye sığınanların para vermek karşılığında canlarının bağışlandığını kaydetmiş olsa da bu bilginin diğer kaynaklarda bir karşılığı yoktur. Konu için ayrıca bkz. Canale, *Istoria della Repubblica di Genova*, I, p. 106-107.

⁴⁸ Caffaro, pp. 10-13; Willermus Tyrensis, II, s. 87-88; Bertolotti, *Storia delle Crociate*, p. 187; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II, s. 72-74.

⁴⁹ Caffaro, (pp. 14) bunun "*Poitou solidus*"u" olduğu bilgisini verir. Solidus, aureus'un yerini alan altın Roma sikkesidir. I. Konstantinos (306-337) devrinde basılmaya başlanmıştır. İpek ve baharat gibi pahalı ürünlerin değişiminde yüksek değer gereği bu tür sikke kullanılırdı. Konu için bkz. Philip Grierson, "*Solidus*", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A. P. Kazhdan), III, Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 1924.

⁵⁰ Caffaro, pp. 13; Fulcherius Carnotensis, s. 137. Krş. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 138 dipnot 113. Epstein buradaki sayının en fazla 4.000 olabileceğini vurgular. Epstein, *Genova*, pp. 31.

⁵¹ Fulcherius Carnotensis, s. 158-159; Willermus Tyrensis, II, s. 108-109; Albertus, pp. 671; Caffaro, pp. 13-14. Canale, *Istoria della Repubblica di Genova*, I, p. 107. Kuşatma esnasında Haçlılara tahıl, şarap, et, peynir, bira ve yağ getirerek erzak da temin ettiler. Willermus Tyrensis, II, s. 108-109. Krş. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 141 dipnot 121.

⁵² İbnü'l-Kalânisi, s. 32-33. Krş. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 142 ve dipnot 126.

ödedikleri takdirde kentte kalabileceklerdi⁵³. Fakat Cenovalılar yine antlaşmaya uymadılar. İplerle ve merdivenlerle surları aşarak içeri girip halkı katlettiler. Cenovalılar tarafından gerçekleştirilen yağma ve tahribat sırasında Benû Ammâr kitaplığı da kül oldu⁵⁴. Şehrin hâkimi ve yakınındakiler ise ancak antlaşmadan faydalanarak kurtulabildiler⁵⁵.

12 Temmuz 1109'da zapt edilen Trablus'ta Bertrand de Toulouse kont unvanıyla tahta çıkarken burada Cenovalılara bir mahalle ile şehirden 15 kilometre uzakta bir kale (Marşal Kulesi) verildi. Ayrıca Cübeyl'in (Biblos) de 2/3'si onlara verilecekti. Kuşatma altına alınan Cübeyl'deki Müslümanlar, Cenovalılara direnemeyeceğini anlayarak filo kumandaları Ansaldo Corso⁵⁶ ile Guglielmo Embriaco'nun oğlu Hugue (Ugone) Embriaco'ya burayı teslim ettiler. Hugue, Cenova Cumhuriyeti'ne göndermek mecburiyetinde olduğu yıllık bir vergi ile beraber kenti devraldı⁵⁷. 1110'da ise Guglielmo Bufeira, Guido di Rustico di Rizo, Gandolfo Rufo, Guido Spinola konsül olarak 22 gemiyle, Samandağ Limanı'ndan hareketle Beyrut ve Mamistra'yı ele geçirdiler⁵⁸. Çatışmalarda, Mısır donanmasının komutanı ve çok sayıdaki Mısır askeri katledildi⁵⁹.

Görüldüğü üzere, Cenovalılar *Kutsal Topraklar*'ın işgalinde önemli bir vazife görmüşlerdir. Öyle ki, I. Baudouin onların askerî mücadeleleri hâtırasına, Kutsal Kabir'in girişine, üzerinde “*Cenovalıların pek kuvvetli yardımıyla*” yazılı bir kitâbe dahi astırmıştır⁶⁰.

Cenovalıların Doğu'daki Ticarî İmtiyazları ve Yerleşkeleri

Haçlıların Doğu Akdeniz'de tutunmasına destek olan Cenovalılar, yardımları karşılığında Kudüs Haçlı Krallığı'ndan çok sayıda imtiyaz elde etmişlerdir. Bu imtiyazlar neticesinde bölgede yerleşkeler kurmuş, krallıktaki ticarî döngüde yer alarak Avrupa'yı Doğu emtiasına kavuşturmuş ve bundan büyük kâr sağlamışlardır.

Cenovalılar, Doğu Akdeniz'e yerleşmeye, Kudüs'ün işgalinden önce başlamışlardır. Antakya hâkimi Norman lider I. Bohemund, Musul Valisi Kürboğa'nın (ö. 1102) Antakya önündeki yenilgisini müteâkip şehirdeki hâkimiyeti kesinleşince, Cenovalılara burada yönetim binası, mahkeme, husûsî su kuyusu, pazar-çarşı, 30 kadar ev-konak kurma ve bir kiliseye sâhip olma izni vermişti⁶¹. Antakya'daki yerleşim sahası, Guglielmo Embriaco ve Nicola tarafından, Cenova adına yıllık 80 *bezant*⁶² ödenmesi karşılığında 29 yıllığına yönetilecekti⁶³.

⁵³ Willermus Tyrensis, II, s. 134-135; Caffaro, pp. 121-124; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, Kudüs Krallığı ve Frank Doğu, 1100-1187*, II, (trc. F. Işıltan), Ankara 1992, s. 54-57.

⁵⁴ Fulcherius Carnotensis, s. 175-177; İbnü'l-Kalânîsî, s. 33-34; Willermus Tyrensis, I, s. 313; Carlo Farine, *Storia delle Crociate*, a cura di G. Sica, Genova 1853, p. 58.

⁵⁵ Fulcherius Carnotensis, s. 177, n. 454; İbnü'l-Kalânîsî, s. 34. Trablus'un ele geçirilişi hakkında ayrıca bkz. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 142-143.

⁵⁶ Ansaldo Corso, Korsika kökenli, Haçlı Seferi'ne katılmış Cenovalı bir asil idi. Zaman içinde kolonilerdeki gücü ile bir viskont oldu.

⁵⁷ Willermus Tyrensis, II, s. 132-133.

⁵⁸ Caffaro, pp. 14-15, 124-125. Beyrut'un ele geçirilişi hakkında Cenovalıların rolü hakkında ayrıca bkz. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 143-144.

⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 41.

⁶⁰ Bent, *Genoa*, pp. 28.

⁶¹ La Monte, *Feudal Monarchy*, p. 227; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, s. 193; Doosselaere, *Medieval Genoa*, pp. 34; Hall, Phillips, “1098, Bohemund I's concession”, pp. 11-12. Anselmo Rascherio ve yanındaki diğer yedi mühim kimse, Antakya'da elde ettikleri imtiyazlara binaen Bohemund'a, kente gerçekleşecek herhangi bir saldırı karşısında yardım edeceklerine dair söz vermişlerdi. Epstein, *Genoa*, pp. 29.

⁶² Bezant, X-XIII. yüzyıllardaki yazılı kaynaklarda rastlanıldığı üzere Avrupalıların Bizans altın *nomismasına* verdikleri isim idi. Philip Grierson, “Bezant”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, (ed. A. P. Kazhdan), Oxford University Press, Oxford 1991, s. 288.

⁶³ Hall, Phillips, “Concerning Antioch”, pp. 241-242.

I. Baudouin, 16 Nisan 1100'de Yafa'ya gelen Cenovalı konsül, kaptan ve aralarındaki yaşlı ve sözü geçen kimselere, *Kutsal Topraklar*'da askerî faaliyetler göstermek ve buraya yerleşmek isteyip istemedikleri konusunda danıştı. Cenovalılar da bu yeni coğrafyada kalmaya karar verdiler ve yukarıda da zikredildiği üzere, kralla antlaşma imzaladılar. Buna göre; savaşlarda elde edilen ganimetin 1/3'i, ele geçen herhangi bir şehrin yine 1/4'i kendilerine âit olacaktı⁶⁴. Buna göre, Akkâ Limanı'nın vergilerinin 1/3'üne sâhip olurken kentin 1/4'ini mülk edindiler ve burada bir kilise kurma izni de aldılar. Akkâ'da kral, her Cenovalının hizmetine göre bir mülk taksiminde dahi bulundu⁶⁵. Ayrıca denize yakın bir sokak ve bir bahçeleri de vardı. Temsilci olarak ise San Lorenzo Kilisesi'nden Sigeboldo adlı bir keşiş bulunuyordu. Bu mülkün karşılığında yıllık 600 *bezant* vermekteydiler⁶⁶. Kent, Guglielmo Negro, Martino di Mauro ve Guglielmo Lusio'nun konsülünde, Cenova adına yönetmesi için Guglielmo Embriaco'ya 29 yıllık teslim edilmişti. Kendisinin ödemesi gereken sadece yıllık bir vergi mevcuttu⁶⁷. Akkâ'nın Cenovalılar elinde olması, Aden üzerinden kazanç sağlayan Müslüman tâcirlerin kâr kaybı anlamına geliyordu. Nitekim Marco Polo'ya göre, *Babil sultanı*⁶⁸ burayı ele geçirdiğinde, Aden halkı kendisine 30.000 at ve 40.000 deve hediye etmişti⁶⁹.

Cenovalılar, Cübeyl'in tamamına hâkimlerdi⁷⁰; şehrin 2/3'si Guglielmo Embriaco'ya, 1/3'i ise Ansaldo Corso'ya âiti⁷¹. Karşılığında cumhuriyete yine yıllık bir vergi ödemekle sorumlulardı⁷². 270 *bezant* olan bu vergi hâricinde San Lorenzo Kilisesi'ndeki sunağa 10 *bezantlık* bir ödeme daha bulunmaktaydı⁷³.

Kudüs'te, yani en önemli kentte ise birkaç sokakları vardı. Kaysâriye, Arsuf, Yafa, Sûr (Tyre), Beyrut, Trablus, Lazkiye, Samandağ'da yine yerleşkeleri mevcuttu⁷⁴. Lâkin Yafa kuvvetli esintilere açık ve sığılığı yüzünden büyük gemileri alamayan bir limandı⁷⁵.

Cenovalıların kazandıkları imtiyazların kısaltılmış hâli Kutsal Kabir Kilisesi'nin mihrâbına konulan altın bir levhaya yazıldı. Böylece ibâdete gelen her Hristiyan, Cenovalıların ne kadar geniş ve kazançlı haklara sâhip olduğunu görebilecekti⁷⁶. Öyle ki Embriaco âilesi zamanla, bilhassa Cübeyl ve Akkâ yerleşkeleri sebebiyle Cenova merkezine karşı kısmî bir bağımsızlığa sâhip olmuşlardır⁷⁷.

⁶⁴ Willermus Tyrensis, II, s. 85-86.

⁶⁵ Willermus Tyrensis, II, s. 108-109.

⁶⁶ Caffaro, pp. 122.

⁶⁷ Hall, Phillips, "Concerning Acra", pp. 240-241.

⁶⁸ Selâhaddîn-i Eyyübî.

⁶⁹ Marco Polo, *Il Milione*, a cura di Gabriella Ronchi, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1982, p. 277; Marco Polo, *Seyahatname*, Çev: Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 328. Akkâ, Cenovalıların *Kutsal Topraklar*'daki merkezi idi. Mısır'dan gelen emtia ve hammaddenin antreposu idi. Sadece ticâret için değil, dünyanın birçok farklı yerinden gelen halkların bir araya geldikleri bir merkez olduğu için büyük bir döviz mevkii idi. Abulafia, "Gli Italiani", pp. 273-274; Jacoby, "The Trade of Crusader Acre", pp. 114.

⁷⁰ Tyrensis, II, pp. 133; Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 153.

⁷¹ Caffaro, pp. 125.

⁷² Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 176.

⁷³ Hall, Phillips, "Concerning Jubayl and Lataika", pp. 239-242.

⁷⁴ Willermus Tyrensis, II, s. 88; Canale, *Istoria della Repubblica di Genova*, I, p. 107; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II, s. 245; Davut Dursun, "Beyrut", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 81. Haçlı Seferleri döneminde Doğu kentlerinin durumu hakkında ayrıca bkz. Elif Ünal, *Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri (1096-1131)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

⁷⁵ Ebru Altan, "Yafa", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 18, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 172.

⁷⁶ Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 150.

⁷⁷ Aharon Ben-Ami, *Social Change in Hostial Environment*, Princeton Legacy Library, New York 1969, pp. 63.

Cenova yerleşkeleri, evler ve dükkânlarının olduğu bir sokak-mahalle ya da onlara tahsis edilmiş inşaat yapabilecekleri bir arâzi üzerine kurulurdu. Yerleşkenin, doğrudan limana bağlantısı olurdu⁷⁸. Arâziye “platea” (meydan-saha), emlâkin tümüne “ruga” ya da “vicus” adı veriliyordu. Buralarda “vicommes” adlı yöneticiler vardı. Antrepolar “fundicum” denilmekteydi ve burada çalışmak için kullandıkları atölyeleri de mevcuttu⁷⁹. Avrupa’dan gelen tüccar kâfileleri ile kervanlar için ticârethânelerin olduğu bölgelerde ev ve depolar ücret mukabilinde belirli bir zaman aralığı için verilmekteydi. Bu kirâ işi de İtalyanlar için ayrı bir gelirdi. Yerleşkelerde, Suriyeliler ve Yahudiler de çalışmaktaydılar. Bu halklar, Cenovalı tüccara işçi ve usta olarak hizmet ediyorlardı⁸⁰. Yerleşkelerin kendilerine âit yönetim binası ve mahkemesi olurdu⁸¹. Yöneticiler aynı zamanda yargıçlık görevi de ifâ etmekteydiler. Yerleşke düzeninde fırın, mezbaha, hamam bulunurdu. Cenova’nın azizine binâen “San Lorenzo” ekseriyetle yerleşkede kurulan kilisenin ismi olurdu⁸². Yönetim usulleri Avrupa’daki gibiydi, sadece Doğu için yeniden biçimlendirilmişti⁸³. Kentin kırsalı dahi kullanılmaktaydı. Takriben bir mil yarı çapındaki sahada bir ekili biçili arazi ve bir bağ-bahçe olurdu. Bunlar, “casaux” adı verilen kulübe veya kulübe topluluklarının etrafına dizilirdi. Suriyeliler çiftçi olarak vazife görürlerdi. Cenovalılar rençberden genelde hasadın 1/3’ini alırlardı⁸⁴. Cenovalılar, kolonilerini tahkim de etmekteydiler. Farklı olarak, Cübeyl’i kendi yurtları gibi tam bir koruma altına almışlardı. Burada, yerleşimin güneydoğusunda, üzerinde sarnıcı olan iki katlı bir hisar inşa etmişler ve etrafını da kuleleri olan bir surla çevirmişlerdi⁸⁵.

Kolonilerin kendilerine âit yerleşim düzeni olurdu: Akkâ’daki yerleşke kentin tam ortasındaydı, meydanla liman arasında kesintisiz bir yol vardı. Yerleşkenin güneyinde ticârî yapılar, antrepolar, avlular; kuzeyinde ise evler, konaklar ve dînî yapılar mevcuttu⁸⁶. Zamanla buradaki yerleşim gelişmiş ve XII. yüzyılda toplamdaki 74 evin 38’i Cenovalı ikâmeti hâline gelmişti. Bunlar arasında bankerler, çıkırıkçılar, kazancılar, sabuncular, tuhafiyeciler ve muhtelif meslek dallarından insanlar vardı⁸⁷. Bu değişim, herhangi bir Haçlı kentinin ne kadarının *İtalyanlaşabileceğini* gösteriyordu. Bununla beraber Doğu’nun kültür varlıklarını kendi bünyelerine de katmaktaydılar. Birçok kutsal emânet ve değerli eşya, İtalya’ya taşınyordu. Bunlar arasında mîmârî parçalar dahi vardı. Örneğin; Kaysâriye’deki Judas Maccabeus’tan sökülen 12 mermer sütun dahi Cenova’ya götürölmek için yola çıkarılmıştı. Lâkin geminin batmasıyla sütunlar da kente ulaşamamıştı⁸⁸.

Cenovalılar ve Ticâret

Ortaçağ’da İtalyanlar, ulaşım için hayvanlar ve arabalarla beraber tekneleri de kullanmaktaydılar. Hammaddeler ve ürünleri birbirine yakın olan limanlar arasında sevk ederek ticâret yapıyorlardı. Zamanla Kuzey Afrika, Mora, Ege Adaları ve Anadolu kıyılarına da deniz

⁷⁸ Santino Lange, *Architettura delle Crociate in Palestina*, Pietro Cairoli Editore, Roma 1965, p. 52.

⁷⁹ Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 166, 172; Turan, *Türkiye-İtalya*, I, s. 78; Abulafia, “Gli Italiani”, pp. 265.

⁸⁰ Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 167.

⁸¹ Abulafia, “Gli Italiani”, s. 265; Işın Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığında Devlet İdaresi”, *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı*, İstanbul 2006, s. 58

⁸² Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 78; Abulafia, “Gli Italiani”, pp. 265.

⁸³ Peter Frankopan, *İpek Yolu*, Çev: Mengü Gülmen, Pegasus Yayınları, İstanbul 2018, s. 153; Konu için ayrıca bkz. Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığında Devlet İdaresi”, s. 249-259.

⁸⁴ Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 167. Akdeniz adına en önemli tüketim maddesi tahıl idi. Yakın-Doğu’daki Hristiyan mülk sahipleri kendi buğdaylarını ambarlarda saklıyor olmalıydı. Nitekim Cenova’daki asiller XVI. yüzyıla kadar kendilerine ait özel ambarlarda çuvalarla buğdaya sâhiplerdi. Bunlar öğütölüp ekmek yapmakta kullanılırdı. Fernand Braudel, “Toprak”, *Akdeniz*, Çev: Necati Erkurt, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 31.

⁸⁵ Malcolm Barber, *The Crusader States*, London 2012, pp. 95.

⁸⁶ Lange, *Architettura*, p. 54; Abulafia, “Gli Italiani”, pp. 274.

⁸⁷ Fabrizio Benente, “Ricerche archeologiche nel quartiere medievale genovese a San Giovanni d’Acridi (Israele)”, *Rivista di Studi Liguri*, Vol. 75-76, Genova 2012, p. 137.

⁸⁸ Bent, *Genoa*, pp. 24.

yoluyla giderek uzak mesâfelere de ulaşmaya başladılar. Böylece kıyılar arasında bir trafik ağı ortaya çıktı. Bu olay, karalar haricinde liman-kentlerinin de yeni birer yaşam alanı hâline gelmesi demekti⁸⁹. Fakat zaman içinde Müslümanlar Akdeniz’e hâkim oldular ve Hristiyanlar denizcilikte güç bir duruma düştüler⁹⁰. İtalyanlar, Akdeniz’de ticâret yapabilmek adına Kuzey Afrika’da Müslümanlara karşı mücadele verdiler. Böylece başarılı olarak hem burada hem de Mısır’da ticâret yapmaya başladılar⁹¹. Kudüs Haçlı Krallığı’nın kurulmasıyla Cenovalılar limanlara yerleşmiş ve beynelmilel bir ticâretin yapıldığı bu coğrafya Doğu emtiasının Batı’ya taşındığı bir saha hâline gelmişti⁹².

Cenovalılar, Suriye-Filistin kıyılarındaki faaliyetleriyle, diğer İtalyan halklarına kıyasla daha ziyâde öne çıkmışlardı. Amalfi halkı, Haçlı Seferleri’nin başında geri çekilmişti⁹³. Pisalılar, ise Cenovalılar gibi Suriye-Filistin kıyılarında çokça toprak ve mülkiyete sâhip olamamışlar, hakikî bir kurumsallık kazanamamışlardı⁹⁴. Venedikler, *Kutsal Topraklar*’da başarılı askerî hizmetler ederek ön plâna çıkmışlar ve de ticarî imtiyazlar elde edip yerleşkeler kurmuşlardı. Bununla beraber Bizans ve Fâtımîler ile de ticâret yapıyor olmaları bölgedeki hareketliliklerine bir kısıtlama getiriyordu; nihâyetinde İstanbul ve İskenderiye devrin en büyük ticâret merkezlerinden idi⁹⁵. Cenovalılar, Amalfililer ve Pisalılar’dan çok daha aktif bir ticâret

⁸⁹ Konu için bkz. Hamit Sadi Selen, *Ticaret Tarihi*, İnkılap Kitabevi, Ankara 1960, s. 23, 51; M. P. Charlesworth, *Trade-Routes and Commerce of the Roman Empire*, Cambridge University Press, Hildesheim 1961, pp. 2-13; Fernand Braudel, “Deniz”, *Akdeniz*, Çev: Necati Erkurt, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 34-55.

⁹⁰ Frankopan, *İpek Yolu*, s. 156-157. Cenova’da XI. yüzyılda dahi taşımacılıkta katırlar ve ufak tekneler kayda değer bir yere sâhipti. Epstein, Genova, pp. 15.

⁹¹ Öztürk, *Fâtımîler’in Deniz Gücü*, s. 183-196.

⁹² Cengiz Kallek, “Ticaret”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 41, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 138-139.

⁹³ Amalfililerin, İskenderiye ve Kahire ile X-XI. yüzyıllarda ticarî ilişkileri vardı. Guglielmo Heyd, *Le Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo*, II, Stabilimento Tipografico Antonelli, Venezia 1868, p. 168. Nitekim, Haçlı Seferleri’nden önce Kudüs’e ilk gelen İtalyanlar idi. 1063’te Fâtımîler’den, Kudüs’te bir yerleşke kurma izni elde etmişlerdi: Yeniden Diriliş Kilisesi yanında, Santa Maria de Latina adlı bir manastır inşa ederek burayı hacılar için bir misafirhâneye dönüştürdüler. Amalfi ikâmeti, kısa bir zaman içinde birçok tüccarın bulunduğu zengin bir ticâret yerleşkesine hâline geldi. Thomas Keightley, *Scenes, Events, and Characters from the Times of The Crusaders*, I, John W. Parker and Son, London, 1843, pp. 337-338; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, 29, 38, 43-44; Amalfililer, Suriye-Filistin kıyılarında diğer İtalyan halkları gibi askerî hizmette bulunmadıkları için ticarî imtiyazlar da elde edememişlerdi. Bu durum, bölgede Amalfililerin yoksunluğunun öncelikli sebebi idi. Turan, *Türkiye-İtalya*, I, s. 77. Ayrıca XII. yüzyılda ticarî odakları ekseriyetle Sicilya üzerineydi. Lâkin zaman içinde Pisa saldırıları sebebiyle bahriyeleri oldukça yıprandı ve böylece ticarî hareketlilikleri de zarar gördü. XIII. yüzyıl boyunca *Kutsal Topraklar*’da yine görülüyorlardı. Hareketlilikleri ekseriyetle Cenovalılar ile beraber idi. G. A. Loud, “Amalfi”, *The Crusades, an Encyclopedia*, (ed. V. Murray), Oxford 2006, pp. 58. Amalfi’ye dâir farklı bir değerlendirme için bkz. David Jacoby, “Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century to the Fourth Crusade”, *Commercial Exchange Across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Routledge, Hampshire 2005, pp. 47-49.

⁹⁴ Haçlı Seferleri sürecinde, Pisalılar, merkezî bir düzene tâbi olmaktan ziyâde kaptan, filo, aile ve tüccar olmak üzere belirli bir özgürlüğe sâhipti. William Heywood, *A History of Pisa*, Cambridge at University Press, Cambridge 1921, pp. 48-52; Suriye-Filistin kıyılarındaki katılımları da yine Cenova ile berâberdi. Fulcherius Carnotensis, s. 134; Albertus, pp. 563. Pisalıların, Suriye-Filistin kıyılarında muhtelif imtiyaz ve yerleşkeler elde etmişlerse de esas odakları Mısır ve Batı Akdeniz idi. Michael Matzke, “Pisa”, *The Crusades, an Encyclopedia*, (ed. V. Murray), Oxford 2006, pp. 964. Bununla berâber Daimbert’in düşüşü ile Venedik tarafından Kıbrıs’ta yenilgiye uğratılmaları da süreci olumsuz açıdan etkilemiş olmalıdır. Willermus Tyrensis, II, s. 117-118, 123; Heywood, *Pisa*, pp. 51; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, s. 66-69; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, Çev: Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2000, s. 68; Frankopan, *İpek Yolu*, s. 158. Pisa’nın Suriye-Filistin kıyılarında elde ettiği imtiyaz ve yerleşkeler için bkz. Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 159, 161, 358. Pisa’daki Santo Sepolcro Kubbesi, iç tarafta sekizgen olmak üzere Kubbet’üs-Sahra’ya benzer bir biçimde inşa edilmiştir ve Daimbert’in Birinci Haçlı Seferi’nden taşıdığı kutsal eşyalar burada saklanmıştır. Her ne kadar Cenova tarafından gölgede bırakılsalar da Haçlı Seferleri kentte hâlen tarihî miras ile yaşamaktadır. Roberto Donati, *Arte e Storia*, Plurigraf, Pisa 1984, pp. 86. Pisalılar, Haçlı Seferleri sürecinde Mısır’daki ticarî faaliyetleri için bkz. Heyd, *Italiani in Oriente*, II, p. 174-178; Jacoby, “Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century”, pp. 55-56.

⁹⁵ Heyd, *Italiani in Oriente*, II, p. 169-170; Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 70-79; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 116-121; Thomas Madden,

yürüttükleri gibi Venediklilere kıyasla çok dengeli bir ticarî siyaset gerçekleştirmek zorunda değillerdi.

Cenovalıların, Batı Akdeniz'deki ticâreti, yani Provence (Provenza), İspanya, Kuzey Afrika, Sicilya ve Sardinya arasında kurulan ticarî düzeni, Yakın-Doğu'da kurulan yerleşkelerden sağlanan emtia ve hammadde ile zenginleşmişti⁹⁶. Lâkin XII. yüzyılda Cenovalı tüccar için muhtelif milletlerden korsanlar, diğer milletlerden tâcirlerin saldırıları, İtalyan denizci milletlerin kendi aralarındaki çarpışmalar da büyük bir tehlike idi. Bu sebepler ile Cenovalı tâcir, kendi sermayesi ve irâdesiyle ticârete başlamakta zorlanıyordu. Bunun sonucunda ise Cenovalı tâcirler arasında, risk ve kazanımlarında birlikteliğin olduğu “*ticarî ortaklık*” olarak nitelendirilebilecek “*societas*” adıyla zikredilen bir düzen kuruldu. Bu ortaklıklar sâyesinde, sermaye, kâr ve zarar dengesinde ticâret yapıyordu. Birçok kişiden oluşan bu ortaklıklarda, sermayenin çoğunluğunu yani en az 1/3'ini sağlayan kimse, gerçekleştirecek bir kayıpta 1/3 zarara uğrayabiliyordu; bu yüzden her kazancın 1/2'sine sâhip oluyordu⁹⁷. “*Societas*” hâricinde, “*accomendatio*” olarak adlandırılan bir düzen daha vardı. Accomendatio'da iki kişi bulunmaktaydı. Çoğunlukla zengin ailelerden olmak üzere buradaki şahıslardan biri Cenova'da ikâmet ederek sermayeyi sağlıyor, diğer ise herhangi bir sermaye ortaya koymadan sadece ticâret akışı, yatırımlar, sermayenin kullanımı ve ticarî fırsatların değerlendirilmesini sağlıyordu. Bu ikinci kişi, gerçekleşen işlemleri sermayeyi sağlayan kişiye bildirmekte ve elde edilen kârın 1/4'ine sâhip olmaktadır. Kendisi ayrıca bir sermaye kaybında zarar etmemekteydi⁹⁸. Bu iki düzen de XII. yüzyılda ticarî amaçlı kullanıldı. Lâkin XII. yüzyılın sonunda ve XIII. yüzyılın başında sürdürülebilirlikleri kaybedildi. Ticâret, daha ziyâde Cenova'dan gönderilen para ile Doğu'ya ait hammadde ve emtianın alımı üzerine oldu⁹⁹.

Kutsal Topraklar, Doğu hammaddeleri ile ürünlerinin toplandığı coğrafya idi. Cenova yerleşkelerinin konumu, “*Coele-Syria*” olarak zikredilen, bereketli bir vâdî dâhilinde bulunmaktaydı¹⁰⁰. Cenova kentinin çevresi ise oldukça sert bir toprağa sâhip olduğu için kent târihsel süreçte zirâî desteğe ihtiyaç duymuştu¹⁰¹. Dolayısıyla, *Kutsal Topraklar* sâyesinde ulaşılabilen hammadde ve ürünler Cenova için pek değerliydi. Cenovalılar bu ürünleri hem kendileri için kullanıyor hem de bünyelerinde toplayıp ticaretini yaparak büyük kâr elde ediyorlardı.

Yakın-Doğu'nun birçok noktasında şeker kamışı yetiştiriliyordu¹⁰². Cübeyl'de bolca meyve bulunurdu¹⁰³. Askalan, Akkâ, Sûr, Beyrut ve Trablus kentleri sebze-meyvede ovalardan, dağ köylerinden, tarlalardan beslenmekteydi. Üzüm, nar, ayva, karpuz, armut, pelit, ceviz, nohut, soğan, sarımsak, incir, biber ve tahıl ürünleri yetiştirilenler arasındaydı. Cenovalılar incir, nar, zeytin, şeftali, hurma, portakal, limon, ıspanak ile -muhtemelen- burada tanışmışlardı. Kudüs'ten, Arap ve Hint tüccar sâyesinde Kızıldeniz'deki limanlardan gelen baharat, kök ve

“Venice”, *The Crusades, an Encyclopedia*, (ed. V. Murray), Oxford 2006, pp. 1226-1228. Venedik'in *Kutsal Topraklar*'daki faaliyetleri ve elde ettikleri geniş imtiyazlar için ayrıca bkz. Ebru Altan, “Venedik'in Haçlı Seferi (1122-1124)”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, (ed. Emine Uyumaz, Muharrem Kesik), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 299-307. Venediklilerin İstanbul, İskenderiye ve Akkâ üçgeninde kurdukları bir ticarî düzen mevcuttu. Jacoby, “Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century”, pp. 55.

⁹⁶ Eugene H. Byrne, “Genoese Trade with Syria in Twelfth Century”, *The American Historical Review*, Vol. 15-2, Oxford 1920, pp. 199-206.

⁹⁷ Eugene Byrne, “Commercial Contracts of the Genoese in the Syrian Trade of the Twelfth Century”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 31-1, Oxford 1916, pp. 135-136.

⁹⁸ Byrne, “Commercial Contracts of the Genoese”, pp. 152

⁹⁹ Byrne, “Commercial Contracts of the Genoese”, pp. 169.

¹⁰⁰ Keightley, *Times of The Crusaders*, I, pp. 183.

¹⁰¹ Pero Tafur, (Letts), pp. 27; Pero Tafur, (Kılınç), s. 75; Epstein, *Genoa*, pp. 12; Baldoli, *İtalya Tarihi*, s. 54.

¹⁰² Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 112; Antonio Musarra, “Siria-Palestina”, *Tutti i Genovesi del mondo, La grande espansione commerciale (secoli XI-XVI)*, (ed. G. Olgiati), Genova 2015, p. 22.

¹⁰³ Albertus, pp. 475-476.

bitkileri almaktaydılar. Sarısabır, biber, kakule, tarçın, zencefil, muskat, karanfil, kafur bunlar arasındaydı¹⁰⁴. Cenovalıların, baharat üreten tezgâhları da vardı¹⁰⁵. Baharat yükte hafif pahada ağır olduğu için gayet değerli bir besindi¹⁰⁶. Bölgede öküz, deve, eşek, koyun ve keçi gibi hayvanlar boldu¹⁰⁷. Akkâ, İbn Cübeyr'e göre, domuzlarla doluydu¹⁰⁸. Nâsıra, Celile¹⁰⁹, Tiberiya ve Ürdün Vâdîsi'nin güneyinde şarap üretilirdi¹¹⁰. Kumaş, Doğu'daki emtia arasında en değerli olanlardandı¹¹¹. Avrupalılar ipek, pamuk, keten ve muhtelif türden kumaşları çokça talep etmekteydiler¹¹². Trablus'taki üretim yoğundu, burada ciddî bir kumaş işçisi nüfusu vardı. Kudüs'te 4.000 tezgâh mevcuttu; Sûr'da ise, Batı'ya ihraç edilen, sadece burada bulunan özel beyaz bir kumaş türü vardı¹¹³. Cenovalılar, yıl içerisinde çok miktarda altın iplik ihraç ederlerdi¹¹⁴. Bağdat'tan da “*panni de Bagadello*” adıyla husûsî bir ipek gelirdi¹¹⁵. Akkâ'da Hristiyanlarca, kadın Müslüman esirlerin ticâreti yapılmaktaydı¹¹⁶. Değerli taş, porselen, mücevher, kâğıt, tüy, metal objelerin de alım satımı yapılırdı¹¹⁷. Bölgede yeşim, safir, zümrüt, akik, sarı yakut, beril, topaz, kuvars, sümbül ve ametiste erişilebiliyordu¹¹⁸. Sûr'da nitelikli cam ürünler üretilir ve farklı coğrafyalara da satılırdı¹¹⁹. İskenderiye ve Akkâ'daki süs eşyaları ticârî ürünler arasındaydı¹²⁰. Dimaşk kılıçları bu devirde ünlüydü¹²¹.

¹⁰⁴ Fulcherius, s. 108, 113, 117-118, 128; Willermus Tyrensis, II, s. 57, 234, 237; İbn Cübeyr, *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 238; Marco Polo, (Ronchi), p. 21; Marco Polo, (Basmacı), s. 49; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, 212, 234; Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 149, 179; Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony, The World System*, Oxford University Press, Oxford 1989, pp. 68; David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Osman Bahadır, Alan Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 22; Baldoli, *İtalya Tarihi*, s. 54; Frankopan, *İpek Yolu*, s. 165; Güray Kırpık, “Haçlılar ve İpek Yolu”, *Bilig*, sa. 61, Ankara 2012, s. 189-190; Jacoby, “The Trade of Crusader Acre”, s. 107.

¹⁰⁵ Bedia Göktepe, *XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Haçlılar ve Müslümanlar Arasındaki Sosyo-Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 41.

¹⁰⁶ Arnold, *Coğrafi Keşifler*, s. 23.

¹⁰⁷ Fulcherius Carnotensis, s. 108; Jacoby, “The Trade of Crusader Acre”, pp. 111.

¹⁰⁸ İbn Cübeyr, s. 230.

¹⁰⁹ Cenovalılar, Küçük Celile'nin tamamına sahiplerdi. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 79.

¹¹⁰ Jacoby, “The Trade of Crusader Acre”, pp. 107. Mi'ilya'da bulunan büyük boyutlu şaraphâne Haçlıların düzenli olarak şarap üretilip tükettiklerine dâir bir kanıttır. “Ancient wine factory built by Crusaders 700 years ago unearthed – and it's the biggest ever found”, www.thesun.co.uk, 06.06.2021.

¹¹¹ Nasir-i Khusraw, *Safarnama*, Trans. by: Wheeler Thackston, New York 1986, pp. 39-40; Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, pp. 83.

¹¹² Marco Polo, (Ronchi), pp. 21; Marco Polo, (Basmacı) s. 49; Baldoli, *İtalya Tarihi*, s. 54; Frankopan, *İpek Yolu*, s. 142-143, 164-165; Musarra, “Siria-Palestina”, pp. 22.

¹¹³ Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 194. Cenovalılar üretimin her aşamasında bulunuyorlardı; hammaddeyi alıyor, üretimini yapıyor ve Cenova'ya taşıyorlardı. David Jacoby, “Genoa, Silk Trade and Silk Manufacture in the Mediterranean Region (CA. 1100-1300)”, *Commercial Exchange Across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Hampshire 2003, pp. 107-108.

¹¹⁴ ; Jacoby, “The Trade of Crusader Acre”, pp. 23; Göktepe, *Sosyo-Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, s. 40.

¹¹⁵ Muhtemelen, döşemelerde kullanılan Şam'dakine yakın türde bir ipekti. Jacoby, “The Trade of Crusader Acre”, pp. 15.

¹¹⁶ İbn Cübeyr, s. 233.

¹¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 77; Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 179; Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, pp. 68; Fabrizio Benente, “Mediterranean and Ligurian Ceramics in Genoa in the XII and XIII Centuries”, *Medieval Ceramics*, Vol. 31, London 2011, pp. 31-32.

¹¹⁸ Fulcherius Carnotensis, s. 109, 155, 168; Baldoli, *İtalya Tarihi*, s. 54.

¹¹⁹ Willermus Tyrensis, II, s. 234.

¹²⁰ Kırpık, “Haçlılar ve İpek Yolu”, s. 188.

¹²¹ Dimaşk çeliği ve kılıçları için bkz. Robert G. Hoyland - Brian Gilmour, *Medieval Islamic Swords and Swordmaking: The Kindi's Treatise, On Swords and Their Kinds*, Gibb Memorial Trust, Cambridge 2012; Ali Fathalizade, “Ortaçağda, Yakın-Doğu'da Demir-Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı”, *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Metalürji Mühendisleri Odası*, sa. 158, Ankara 2010, s. 34-43; John Verhoeven, “Mystery of Damascus Steel Swords Unveiled”, 2016, archive.org, 14.10.2020, Sayfasız.

Tüm bu ürünler, Araplar ve Çinliler tarafından Yakın-Doğu limanlarına, kara içlerinden de Ermeniler ve Suriyeliler vâsıtasıyla kıyılardaki Cenova pazarlarına taşınırdı¹²². Doğu'da Aden, devrin ticâret merkezlerinden biriydi. Buradan kalkan gemiler Hindistan ve Çin'deki limanlarla alışveriş yapıyordu. Çin'den has hammadde ve ürünler alarak bunları Yakın-Doğu'ya taşıyorlardı. Bağdat, Doğu'ya âit hemen hemen tüm ürün ve hammaddenin bulunduğu büyük bir pazardı. Fırat ve Dicle'nin çok yakınlaştığı bir noktada bulunması ve bu nehirler üzerinden mavnacılıkla taşınan ürünlerin gelişi kenti zengin kılıyordu. Kıyılara Fırat Nehri sâyesinde erişimi olan şehrin Halep'te büyük ipek pazarları mevcuttu. Halep ve diğer bir pazar olan Rakka arasındaki ticâret yolu yine Fırat Nehri ile sağlanmaktaydı¹²³. Halep'e gelen yol Antakya'ya ve Lazkiye'ye doğru iki kola ayrılırdı. Antakya denize kıyısı olan bir kent olmasa da 10 millik bir mesâfedeydi. Halep ve Şam, birbirlerine bir kervan yolu ile bağlıydı; bu yol Humus ve Hama'ya kadar devam ediyordu, bu iki şehir denize yakın bir mesâfede olduklarından limanlardan faydalanmaktaydılar¹²⁴. Kervanlarla yerleşkelere ulaşan mallar gemilerle başta Cenova'ya, buradan da Rhone, Alpler ve Tuna ile muhtelif noktalara dağılıyordu¹²⁵. Cenova'dan gemiler, Eylül ve Ekim aylarında yol çıkmakta idiler. Sardinya veya Sicilya'ya uğramadıkları takdirde, yolculuk kesintisiz gerçekleşirdi. *Kutsal Topraklara* da ekseriyetle yıl sonuna doğru ulaşıldı. Kışı burada geçirir ve Mayıs ya da Haziran'da geri dönüş için harekete geçerlerdi. Kentlerine seyretmeden önce, İskenderiye, Sicilya, Bicâye ve Sebte'ye uğrarlardı¹²⁶.

Cenova ile Mısır'daki Fâtımîler arasında da ticâret vuku bulmuştur¹²⁷. Cenovalılar ve Fâtımîler arasında, Haçlı Seferleri'nden önce, 1063'te ilk ticâret antlaşması imzalanmıştı. Cenovalıların, Mısır'da büyük bir kolonisi mevcuttu ve Haçlı Seferleri'nin başlangıç döneminde ise esir edilmişlerdi. Bunun sebebi, kuvvetle muhtemel Cenovalıların, Suriye-Filistin kıyılarının Haçlı işgaline katılmış olmaları ve Fâtımîlere ait mühim limanları ele geçirmeleri idi¹²⁸.

Cenovalılar bu dönemde¹²⁹, denizlerdeki taşımacılık için 100-108 adamlık iki sıra-kürekli *galea*'lar kullanmaktaydılar. Benzer türde olmak üzere “*gorabi*”¹³⁰ (*gulabi, golabii, gorabia*) adlı gemiler de mevcuttu. Bunlar savaş gemilerinden farklıydılar. Nitekim savaş için,

¹²² Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 182; Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, s. 104; Kırpık, “Haçlılar ve İpek Yolu”, s. 188; İdris Bostan, “Akdeniz”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2, TDV Yayınları, Ankara 1989, s. 232.

¹²³ Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 182-183.

¹²⁴ Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 182-187.

¹²⁵ Lewis, *Naval Power*, pp. 248.

¹²⁶ Byrne, “Commercial Contracts of the Genoese”, pp. 132-133.

¹²⁷ İskenderiye devrin en önemli ticâret merkezlerinden biri idi. Akdeniz ile Hindistan, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'in birleştiği bir nokta idi. XI. yüzyılda birçok farklı türde kumaş, çok renkli elbiseler, baharat, boya gibi ürün ve hammaddelere ulaşılan bir merkezdi. Doğulu tüccar da yine Avrupa ve Bizans'tan gelen ürün ve hammaddelere buradan ulaşırdı. Heyd, *Italiani in Oriente*, II, p. 168; Jacoby, “Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century”, pp. 30, 38, 44. Cenovalıların İskenderiye'de hana sâhip olup Akkâ'da da koloni kurmaları bir bakıma iki farklı *emporium* olan Mısır ve Levant'ı birleştirmeleri anlamına geliyordu. David Jacoby, “The Trade of Crusader Acre in the Levant Context: An Overview”, *Commercial Exchange Across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Routledge, Hampshire 2005, pp. 104.

¹²⁸ Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 192-193.

¹²⁹ XII. ve XIII. yüzyılda Cenova denizciliği için ayrıca bkz. Eugene H. Byrne, *Genoese Shipping in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Medieval Academy of America, Cambridge 1930; Cladudia Tacchella, “The Genoese Ships in the 12th and 13th Centuries”, *Progress in Marine Science and Technology, Nautical and Maritime Culture, from the Past to the Future*, III, (ed. E. Fasano, A. Scamardella, V. Bucci), 2019, ebooks.iospress.n, s. 202-211.

¹³⁰ Gurâb (şini) gemi türü hakkında bkz. Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 212-214.

“*sagitteus*” (*sagitteus*, *sagitta*)¹³¹ gemilerini kullanmaktaydılar. “*Sandanum*”¹³² adı verilen, at ve asker taşımak için gemilere de sâhiplerdi¹³³. Cenovalı bir tâcir, tek başına bir gemiye sâhip olabildiği gibi, bir grup tüccar da tek bir geminin mülkiyetini paylaşabilirlerdi. Gemiler, diğer tüm ticârî araçlar da olduğu gibi satılabilir veya rehin olarak da bırakılabilirlerdi¹³⁴.

Cenovalılar, Kudüs’ün Fethi’nden (1187) sonra düzenlenen Üçüncü Haçlı Seferi için maddî yardımlar yapmışlar ve gemilerle tahıl sağlamışlardı¹³⁵. Bu harekât bölgeye, Kral Philip’in 650 şövalye, 1.300 atlı, 1.300 piyadesini taşımışlardı¹³⁶. Nihâyetinde *Kutsal Topraklar*’daki ticarî devamlılığa ve kalıcılığa büyük önem veriyorlardı ve hatta Dördüncü Haçlı Seferi’ne de katılmamışlardı. Bu sefere katılmayışlarında, Haçlıların Mısır’a gideceğine inanmamaları, İstanbul’da bu devirde oldukça çalkantılı siyasî-ticârî bir hareketliliğin bulunduğu duyulan inanç olduğu gibi, mezkûr Halep yolunun hâlen ticârî ehemmiyetini koruması da bir başka faktördü. Bu son sebep Cenovalılar için gayet önemliydi. Görüldüğü üzere, Cenova’nın *Kutsal Topraklar*’da kârlar elde edip yükselişi, ekseriyetle Birinci Haçlı Seferi’nde elde ettiği kazanımlar ve onları devam ettirebilmek üzerine idi¹³⁷.

Haçlı Seferlere Katılımın Cenova’ya Kazanımları

Cenova’nın Birinci Haçlı Seferi’ndeki en etkin karakteri Guglielmo Embriaco¹³⁸ adlı Capitano’dur. Kendisi 1030’ların sonlarında, muhtemelen Vikont¹³⁹ bir ailenin bireyi olarak doğmuştur. Haçlı harekâtına kadar olan zaman zarfında tâcirlik ve askerlik yapmıştır. Haçlı Seferleri’nde de askerî başarılar kazanmıştır. Cenova’nın yüksek idâresi tarafından (I Consoli) 1099’da kendisine “*Consul Exercitus Ianuensium*” yani “*Cenova Askerî Kuvvetleri Konsülü*” unvanını vermiştir. *Kutsal Topraklar*’dan sonra, Ege’de Bizanslıları yenmiş, Korfû’ya ayak basmış ve İstanbul’a bir temsilci dahi göndermiştir. Cenova’ya döndükten sonra burada

¹³¹ Sagitta ok anlamına gelmektedir. Bu isimlendirme ile gemilerin hızlılığına gönderme yapılmaktadır. Genellikle yağma akınları için kullanılan bu gemi türü hakkında bkz. Zeki Can Hırçın, “*Sicilya Normanları’nın Kuzey Afrika’ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 68. Latince kökenli “*sagitta*” kelimesi aynı anlama gelmek üzere, günümüzde “*saetta*” telaffuzuyla kullanılmaktadır. Elif Kalemci, “ok”, *Dizionario Universal Italiano, Italiano-Turco / Turco-Italiano*, Engin Yayınevi, İstanbul 2013, s. 397.

¹³² Tarîde olarak da bilinen, at taşımacılığı ve nakliye için kullanılan bu gemi hakkında bkz. Öztürk, *Fâtımîler’in Deniz Gücü*, s. 215; Hırçın, *Sicilya Normanları*, s. 69-70. At taşıyan bu gemi türü hakkında 1174 yılında Mısır’a yapılan saldırıda da bahsedilmektedir, bkz. Murat Öztürk, “Sicilya Normanlarının Doğu Akdeniz’deki Bahri Faaliyetleri 549-584 (1154-1189)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Vol. 14, Güz 2019, s. 208. Bu durum at taşımacılığında kullanılan bu gemilerin Avrupa’da kullanımının yaygın olduğunu göstermektedir.

Cenovalılar, XIII. yüzyılın başlarında, büyük boyutlu taşımacılık gemileri inşâ ediyorlardı. Fransa Kralı IX. Louis (1226-1270), Tunus’a saldırmak amacıyla Cenova’da gemiler inşa ettirmişti. Bunlar arasında, 100 kadar at ile askeri taşıyabilen, dört teknesi olan, 52 küreğe sâhip gemiler bulunuyordu. Bu gibi gemiler, 1.000 kadar insanı ya da 600 ton ağırlık ile 100 kadar tayfayı taşıyabilmekteydi. Richard W. Unger, *The Ship in the Medieval Economy, 600-1600*, London 1980, pp. 123-125.

¹³³ Caffaro, pp. 32, 118; Hall, Phillips, “Introduction”, s. XLI; Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, pp. 111.

¹³⁴ Byrne, “Commercial Contracts of the Genoese”, pp. 134-135.

¹³⁵ Merav Mack, *The Merchant of Genoa: The Crusades, the Genoese and the Latin East, 1187-1220s*, University of Cambridge Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 2003, pp. 170-171.

¹³⁶ Jonathan Phillips, *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople*, Penguin, London 2005, pp. 66.

¹³⁷ Mack, *The Merchant of Genoa*, pp. 170-171.

¹³⁸ Kendisinin “*Testadimaglio*” yani “*Tokmakkafa*” şeklinde bir lakabı da vardır. Jean Cancellieri, “Embriaco, Guglielmo, detto Testadimaglio”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, XLII, 1993, treccani.it, 25.02.2021.

¹³⁹ Vikont, konttan bir rütbe aşağıda, barondan ise üstte bulunan bir soyluluk mertebesidir. Öztürk, “Mehdiye Kuşatması”, s. 688, n. 18. Vikontluk, Ortaçağ’da İngiltere, Fransa ve bilhassa İtalya’da kullanılan bir unvan idi. Feodal düzen dâhilinde, yönetici, yargıç ve askerî lider vazifelerine sâhiplerdi. Kelime, Latince olmak üzere “*vice*” (vekil) ile “*comes*” (asil kimse) kelimelerinden gelmektedir. treccani.it/vocabolario/visconte/, 27.05.2021. Cenova’da Ligurya sahillerini yerleşimlerde kont ve vikontlar bulunuyordu. Bu kimseler XI. yüzyılda, yiyecek maddeleri ve ticarî emtianın geçtiği dağ geçitlerini ellerinde tutmuşlardı. Zamanla Cenova’daki kent düzenine dahil oldular ve savaşlara katılarak şehre hizmet etmeye başladılar. Epstein, *Genova*, pp. 21-22.

cumhuriyet tarafından konsül îlân edilmiştir¹⁴⁰. Guglielmo Embriaco'nun liman kentlerini ele geçirip yerleşkeler kurması Cenova'ya mâlî olarak muazzam bir katkı sağlamıştır. Bu kaynaklar sâyesinde Cenova'da hakîkî bir gelişim yaşanmıştır; bu tespit askeriyede, bahriyede, ticârette, mîmârîde, kilise ile resmî kurumsallaşma ile kendini göstermektedir.

Cenova'daki gelişim bilhassa îmar faâliyetlerinde görülebilmektedir; Haçlı Seferleri sayesinde elde edilen maddî gelir sayesinde güçlü ve nitelikli yapılar inşa edilebilmiştir¹⁴¹. XII. yüzyılda nüfusun artışıyla surlar genişletildi¹⁴². Bu surlar, zamanla San Andrea'dan Porta Soprana'ya kadar, 55 hektarlık bir alanı kapsayacak kadar genişledi¹⁴³. Mezkûr asırda, evler artık daha ziyâde taş ve tuğladan inşâ edilmeye başlandı. Boyutları daha büyük olmak üzere birçok kilise yapıldı. 1110'da Haçlı Seferleri sâyesinde edinilen kazançla, meşhur San Lorenzo Katedrali (Cenova Katedrali) inşâ edildi; “*Romanesque*” tarzda tasarlanmıştı. Bir diğer dînî yapı da 1126'da Martino Doria tarafından inşâ edilmiş San Matteo Kilisesi idi. Öncelikli olarak bir şapel olsa da yıllar içinde Gotik bir mîmârî kimlik kazandı¹⁴⁴. Çok sayıda köşk ve yeni saray kuruldu¹⁴⁵. 1180'de, Commenda di Pré, *Kutsal Topraklara* giden hacılara hizmet vermek için inşa edildi; bulunduğu konum itibarıyla kuzey yolu ile liman arasında idi ve hizmet için birçok kısımdan müteşekkildi¹⁴⁶. 1153'te, bir hastane olan Ospedale di San Lorenzo yapıldı; Cenova Katedrali ile benzer mîmârî özelliklere sahipti¹⁴⁷. Daha çok şaraphâne tesis edildi; şarap, Batı'da, Doğu'dakine kıyasla bir lüks değil, pek mühim bir tüketim maddesiydi¹⁴⁸, dolayısıyla şaraphâneler de öneme sâhipti. 1196'da (Birinci Haçlı Seferi'nin 100. yılında) “*Torre degli Embriaci*” yani Embriaci Kulesi dikildi; 41 metre uzunlukta sade taşlardan yapılmıştı ve üst kısımda bir taç bulunuyordu¹⁴⁹. Yapılaşmanın gelişimiyle beraber bu sektörle bağlantılı olan işçilikler de gelişim gösterdi¹⁵⁰. Mezkûr yapılardan bazıları her ne kadar Haçlı Seferleri hâricinde başka siyasî ve içtimâî sebepler ile inşâ edilmiş olsalar da gerekli maddî kaynakta koloniler vesilesiyle gelen paranın etkisi çok büyüktü. İnşâ edilen bu yapılarda, Doğu mîmârisinin hakîkî bir etkisi bulunmuyordu.

Papa Gelasio, (1118-1119), Cenova'daki San Lorenzo Kilisesi'ni, 1118'de resmî anlamda kutsamış ve hediyeler göndermiştir¹⁵¹. San Lorenzo Katedrali, Haçlı Seferleri neticesinde şehir

¹⁴⁰ Caffaro, pp. 14; Tahrir Heyeti, “Embriaco Guglielmo”, *Nuovo Enciclopedia Popolare Italiana*, Torino 1871, p. 290; Emilio Pandiani, “Embriaci”, *Enciclopedia Italiana*, 1932, treccani.it, 01.03.2021; Cancellieri, “Embriaco, Guglielmo, detto Testadimaglio”, treccani.it, 25.02.2021.

¹⁴¹ Indro Montanelli, *Storia d'Italia, Il basso Medioevo e l'età comunale*, II, Rizzoli, Milano 1979, p. 251.

¹⁴² Thomas Ashby, “Genoa”, *The Encyclopedia Britannica*, C. 11, New York 1911, s. 597; George Gorse, “A Family Enclave in Medieval Genoa”, *Journal of Architectural Education*, Oxfordshire 1988, Vol. 51-3, pp. 20. Clario di Fabio, “Aspetti della Pittura della Decorativa, fra XII e XIV secolo”, *Ligures*, Vol. 6, Bordighera 2008, pp. 5-6. Tudela'lı Benjamin (ö. 1173) Cenova'yı ziyaret ettiğinde kentin surlarla çevrili olduğunu görmüştür. Tudela'lı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, Çev: Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 22.

¹⁴³ “Musei di Genova”, museidigenova.it, 14.07.2021.

¹⁴⁴ Ashby, “Genoa”, pp. 597.

¹⁴⁵ Fabio, “Pittura della Decorativa”, p. 5-6.

¹⁴⁶ Bent, *Genoa*, pp. 1-44.

¹⁴⁷ Angelo Stefanelli, “Le Tracce del Passato nella Sanita Ligure”, *Acta Medico-Historica Adriatica*, Vol. 2-2, Zagreb 2004, p. 189, 191.

¹⁴⁸ Konu için bkz. Jean François Gautier, *Şarabın Tarihi*, Çev: M. Nedim Demirtaş, Dost Yayınları, Ankara 2005.

¹⁴⁹ Mesurier, *Genoa, Five Lectures*, pp. 53-54. Tudela'lı Benjamin, kentte her evin bir kulesi olduğunu ve halkın düşman saldırısı esnasında kulelere çıktığını yazmaktadır. Tudela'lı Benjamin, s. 22.

¹⁵⁰ Fabio, “Pittura della Decorativa”, p. 5-6.

¹⁵¹ Clara Altavista, “Dalla Citta alla Catedrale e Ritorno”, *I Luoghi del Sacro*, (ed. F. Ricciardelli), Vol. 13, Firenze 2008, p. 92-93.

ahâlisinin siyâsî ve dinî bütünlüğünü temsil eder hâle gelmiştir¹⁵². Bir bakıma şehir için artık yeni bir ideoloji mevcuttur; nitekim “*savaşarak*” elde edilmiş (ancak günümüze çoğunlukla ulaşamamış) kutsal eşya ve emânet Cenova’ya taşınmıştır¹⁵³. Böylece kutsal eşya ve emânet hem Hristiyanların eline geçmiş hem de kent daha güçlü bir Hristiyan kimliği kazanmıştır. Ayrıca Kaysâriye’deki tapınakta bulunan yeşil renkli büyük bir çanak-tabak tarihî emânet olarak saklanmış ve zaman içinde Haçlı Seferleri’ne dâir simge olarak târihsel süreçte yerini almıştır¹⁵⁴. Bu simge, günümüzde, “*Sacro Catino*” adıyla San Lorenzo Katedrali’nde sergilenmektedir¹⁵⁵.

Haçlı Seferleri döneminde Cenova’da hakîkî bir iktisâdî gelişim yaşandı ve 1138’de gümüş sikke basıldı. Venedik ise bu basım için 50 yıl beklemek zorunda kaldı¹⁵⁶. Cenovalı aileler, Birinci Haçlı Seferi ve yerleşkelerden elde edilen gelirle giderek güçlenmiş ve kırsaldan kent merkezine doğru toplanmışlardı. Bu durum ailelere ait özel mülklerin ortaya çıkmasını ve mîmârî gelişimi de tetiklemişti¹⁵⁷.

SONUÇ

Haçlı Seferleri öncesinde, Doğu dünyası ile kuvvetli sayılabilecek bir bağı olmayan Cenova, harekâta katılarak askerî başarılar elde etmiş Haçlılara sağladığı donanma yardımı sâyesinde bölgede çeşitli ticârî imtiyazalar kazanarak koloniler kurmuş ve yerleştiği bu yeni coğrafya vesilesiyle maddî olarak büyük kazanç elde etmiştir. Bu maddî gelir sâyesinde de Cenova birçok yönüyle gelişmiştir. Bu noktadan sonra artık Cenova bir komün değil, konsül mertebesine sahip, güçlüce “*cumhuriyetleşmeye*” başlayan bir teşekkül olmuştur. Tüm bu sürecin başında ise kişisel girişim ve yeteneklerini kullanan Guglielmo Embriaco görülmektedir. Bu kişi bir şövalye olmayıp bir tâcir, lider, asker ve bürokrat olarak nitelendirilebilecek bir kimsedir. Kişisel amaçlarla kendisine sağlayacağı faydaları göz önüne alarak Haçlı Seferleri’ne katılan Embriaco, bu sayede Cenova’nın da önünü açmıştır. Cenova, Embriaco’nun kişisel girişimleri sâyesinde Doğu’da koloniler kurma imkânı elde ederek hem maddî hem de siyasî bir yükselişe geçmiştir. Onun oğlu Hugue da bu süreci devam ettirmiştir. Bu noktada artık Haçlı Seferleri’nin temsilinde, kutsal amaçlarla savaşan bir şövalye değil, tâcir zihniyetiyle hareket eden, en zor durumlarda dahi savaş makinaları yaparak Haçlıları güçlükten kurtaran bir askerî lider söz konusudur. Bu durum bir bakıma Haçlı Seferleri’ne dâir yapılan “*kutsal amaç*” tanımını da değiştirmektedir.

Cenovalılar, daha önce Yakın-Doğu’da gerçekleşen ticârî düzeni devralmışlar ve kendilerine âit bir düzen ile işletmişlerdi. Burada elde ettikleri yüksek kazançlarla hem kentlerini hem de Akdeniz’deki diğer ticârî işleri beslemişlerdi. Cenova’daki tâcirler yeri

¹⁵² Clario di Fabio, “Genova, XII-XIII Secolo. Arte in una città Europea e Mediterranea: Percorsi e Censure”, *Genova nel Medioevo, Una Capitale del Mediterraneo al tempo degli Embriaci*, (ed. C. di Fabio, P. Melli, L. Pessa), Genova 2016, p. 55.

¹⁵³ Bent, Genoa, pp. 24.

¹⁵⁴ Willermus Tyrensis, II, s. 88.

¹⁵⁵ Sacro Catino zümrüt zannedilmiş ve “*Kutsal Kâse*” olarak nitelendirilmişti. Pero Tafur, (Letts), pp. 28; Pero Tafur, (Kılınç), s. 75. Napolyon’un döneminde Paris’e taşındı. Fakat bir süre sonra Cenova’ya kırık halde geri getirildi. M. Verità, L. Speranza, S. Porcinai, D. Angellotto, “The Sacro Catino in Genoa: Analytical and Technological Investigations of a Unique Glass Vessel”, *Journal of Glass Studies*, Vol. 60, New York 2018, pp. 115-116. Yapılan işlem sonucunda zümrüt değil sadece yeşil renkli bir cam olduğu anlaşılmıştır. “Il Sacro Catino torna a Genova dopo il restauro”, www.ilsecoloxix.it, 03.06.2021.

¹⁵⁶ Alessandro Marzo Magno, *Paranın İcadı, Finans İtalyanca Konuşurken*, Çev: Utku Kavasoglu, Tellekt, İstanbul 2021, s. 23; Monica Baldassarri, “I Denari della Zecca di Genova e i loro Frazionari tra il XII e il XIV secolo: alcune ossevizioni su datazioni, seriazioni su ed ambiti di circolazione”, *Quaderni Ticinesi di Numismatica ed Antichità Classiche*, Vol. 38, Basel 2009, p. 331.

¹⁵⁷ Gorse, “A Family Enclave in Medieval Genoa”, pp. 21.

gelince kendi aralarında örgütlenmiş, yeri gelince zengin aileler adına çalışmış ve böylece girişimcilikle Yakın-Doğu'nun imkânları en iyi şekilde kullanılıp büyük kâr elde etmişlerdi. Bu kazanım, zengin aileler ile tâcirlerin ortaklığının neticesinde vuku bulmuştu. Nitekim, Cenova'nın “girişimci ve yararçı tâciri” yine bu devirde ortaya çıkmıştı.

Kutsal Topraklar'daki ticâret sâyesinde kentin kazandığı maddî gelir ile îmar edilmesi Cenova'nın büyümesi ve nüfusunun artmasını ve hatta kalburüstü tabakanın güçlenişini sağladı. Böylece kent, Ligurya Bölgesi'ndeki bir yerleşimden ziyâde Avrupa'nın büyük şehirlerinden biri hâline geldi. Papanın kente resmî bir kimlik kazandırması ve elde edilen kutsal emânetler ise Cenova'ya daha önce hiç sâhip olmadığı bir dinî bir temsiliyete ulaştırdı. Böylece ortaya bizzat Hristiyanlık adına değerli bir yerleşim merkezi ortaya çıktı. Gümüş paranın basılması ise Cenova'nın Ortaçağ'da ulaştığı ekonomik seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Kent, Haçlı Seferleri'nde elde ettiği bu kazanımları kullanmış, Ortaçağ ve sonrasındaki siyâsî ve iktisâdî gücünün temelini oluşturmuştur. Günümüzde, Avrupa'nın en önemli kentlerinden biri olan Cenova'nın gelişiminin kökeninde Haçlı Seferleri'nde elde ettiği tüm bu kazanımların olduğu gerçeği yadsınamaz.

EKLER

Fotoğraf 1: Makalede zikri geçen Sacro Catino¹⁵⁸

Fotoğraf 2: Guglielmo Embriaco'nun Palazzo San Giorgio'da bulunan bir tasviri¹⁵⁹

KAYNAKÇA

ABULAFIA, D., *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, Penguin, London 2011.

¹⁵⁸ İnternet erişim adresi ve tarihi: 01.03.2021 / genova.erasuperba.it

¹⁵⁹ İnternet erişim adresi ve tarihi: 01.03.2021 / upaise.blogspot.com

- _____, “Gli Italiani fuori d’Italia”, *Commerce and Conquest in the Mediterranean*, 1100-1500, Routledge, Hampshire 1993, p. 261-286.
- ABU-LUGHOD, J. L., *Before European Hegemony, The World System*, Oxford University Press, Oxford 1989.
- ALBERT OF AACHEN, *Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jarusalem*, Trans. by: Susan B. Eddington, Clarendon Press, Oxford 2007.
- ALIZERI, F., *Guida Artistica per la Citta di Genova*, II-1, Gio. Grondona Q. Giuseppe, Genova 1857.
- ALTAN, E., *Antakya Haçlı Prinkepsliği, Kuruluş Devri, 1098-1112*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- _____, “Venedik’in Haçlı Seferi (1122-1124)”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, (ed. Emine Uyumaz, Muharrem Kesik), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 299-307.
- _____, “Yafa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 18, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 171-174.
- ALTAVISTA, C., “Dalla Citta alla Cattedrale e Ritorno”, *I Luoghi del Sacro*, (ed. F. Ricciardelli), Vol. 13, 2008, p. 91-110.
- Anonim Haçlı Tarihi*, Çev: Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- ARNOLD, D., *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Çev: Osman Bahadır, Alan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- ASHBY, T., “Genoa”, *The Encyclopedia Britannica*, 11, New York 1911, pp. 597-600.
- AZİMİ, *Azîmi Tarihi*, Çev: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- BANCHERO, G., *Il Duomo di Genova*, Tipografia di T. Ferrando, Genova 1859.
- BALARD, M., “I Genovesi in Siria-Palestina (Secc. XI-XV)”, *Genova, Una Porta del Mediterraneo*, (ed. L. Gallinari), Brigati, Genova 2005, p. 915-937.
- Baldassarri, M., “I Denari della Zecca di Genova e i loro Frazionari tra il XII e il XIV secolo: alcune ossevizioni su datazioni, seriazioni su ed ambiti di circoloazione”, *Quaderni Ticinesi di Numismatica ed Antichità Classiche*, Vol. 38, 2009, p. 331.
- BALDOLI, C., *İtalya Tarihi*, Çev: Eylem Çağdaş Babaoğlu, Feylesof Yayınevi, İstanbul 2018.
- BEN-AMI, A., *Social Change in Hostial Environment*, Princeton Legacy Library, New York 1969.
- BENENTE, F., “Mediterranean and Ligurian Ceramics in Genoa in the XII and XIII Centuries”, *Medieval Ceramics*, Vol. 31, 2011, pp. 27-33.
- _____, “Ricerche archeologiche nel quartiere medievale genovese a San Giovanni d’Acridi (Israele)”, *Rivista di Studi Liguri*, Vol. 75-76, 2012, p. 131-193.
- BENT, J. T., *Genoa, How the Republic Rose and Fell*, C. K. Paul – Company, London 1881.
- BERTOLOTI, D., *Storia delle Crociate*, Dalla Tipografi adi Comercio, I, Milano 1824.
- BOSTAN, İ., “Akdeniz”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2, TDV Yayınları, Ankara 1989, s. 231-234.
- BRAUDEL, F., “Deniz”, *Akdeniz*, Çev: Necati Erkurt, (ed. F. Braudel), Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 34-55.
- _____, “Toprak”, *Akdeniz*, Çev: Necati Erkurt, (ed. F. Braudel), Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 17-33.
- BYRNE, E. H., *Genoese Shipping in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Medieval Academy of America, Cambridge 1930.
- _____, “Commercial Contracts of the Genoese in the Syrian Trade of the Twelfth Century”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 31-1, 1916, pp. 128-170.
- _____, “Genoese Trade with Syria in Twelfth Century”, *The American Historical Review*, Vol. 15-2, 1920, pp. 191-219.
- CAHEN, C., *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.
- CANALE, M. G., *Nuova Istoria della Repubblica di Genova*, Felice le Monnier, I, Firenze 1858.
- CANCELLIERI, J., “Embriaco, Guglielmo, detto Testadimaglio”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 42, 1993, treccani.it, 25.02.2021.
- CANTU, C., *Storia Universale*, III, Cugini Pomba E C. Editori, Torino 1851.

- CARDINI, F., “Profilo di un crociato Guglielmo Embriaco”, *Archivio Storico Italiano*, Vol. 3-4, 136, Firenze 1978, p. 405-436.
- CAROTENUTO, A., “Il Sacro Catino torna a Genova dopo il restauro”, (www.ilsecoloxix.it 03.06.201).
- Chamber’s Encyclopedia*, 5, “Genoa”, Philadelphia 1892, pp. 134-135.
- CHARLESWORTH, M. P., *Trade-Routes and Commerce of the Roman Empire*, Cambridge University Press, Hildesheim 1961.
- DE-CASTRO, G., *Storia di Casa Nostra*, Libreria di Educazione e D’Istruzione di Paolo Carrara, Milano 1876.
- DEMİRKENT, I., “Haçlılar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 14, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 525-546.
- _____, “Kudüs Haçlı Krallığında Devlet İdaresi”, *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı*, İstanbul 2006, s. 53-61.
- DONATI, R., *Arte e Storia*, Plurigraf, Pisa 1984.
- DOOSSELAERE, Q. V., *Commercial Agreements and Social Dynamics in Medieval Genoa*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- DUGGAN, C., *İtalya’nın Kısa Tarihi*, Çev: Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.
- DURSUN, D., “Beyrut”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 81-84.
- FABIO, C. di, “Aspetti della Pittura della Decorativa, fra XII e XIV secolo”, *Ligures*, Vol. 6, 2008, p. 5-20.
- _____, “Genova, XII-XIII Secolo. Arte in una città Europea e Mediterranea: Percorsi e Cesure”, *Genova nel Medioevo, Una Capitale del Mediterraneo al tempo degli Embriaci*, (ed. C. di Fabio, P. Melli, L. Pessa), Arbor Sapientiae, Genova 2016, p. 54-69.
- FANUCCI, B., *Storia dei Tre Celebri Popoli Maritimi dell’Italia*, I, Topografia la Minerva, Pisa, 1817.
- FARINE, C., *Storia delle Crociate*, a cura di G. Sica, Genova 1853.
- FRANKOPAN, P., *İpek Yolu*, Çev: Mengü Gülmen, Pegasus Yayınları, İstanbul 2018.
- FATHALIZADE, A., “Ortaçağda, Yakın-Doğu’da Demir-Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı”, *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Metalürji Mühendisleri Odası*, Vol. 158, Ankara 2010, s. 34-43.
- FULCHERIUS CARNOTENSIS, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi*, (trc. İ. B. Barlas), İstanbul 2009.
- GIBBON, E., *Bizans*, Çev: Asım Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1994.
- GIOVANNI BOCCACCIO, *Decameron*, Çev: Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul 2018.
- GORSE, G., “A Family Enclave in Medieval Genoa”, *Journal of Architectural Education*, 1988, Vol. 61-3, p. 20-25.
- GÖKTEPE, B., *XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Haçlılar ve Müslümanlar Arasındaki Sosyo-Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.
- GRIEF, A., *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge 2006, s. 1-17 (stanford.edu/~avner, 10.03.2021).
- GRIERSON, P., “Bezant”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A. P. Kazhdan), I, Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 288.
- _____, “Solidus”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A. P. Kazhdan), III, Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 1924.
- HEYD, G., *Le Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo*, Stabilimento Tipografico Antonelli, Venezia 1868.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- HEYWOOD, W., *A History of Pisa*, Cambridge at University Press, Cambridge 1921.
- HIRÇIN, Z., C., *Sicilya Normanları’nın Kuzey Afrika’ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

- HOYLAND, R. G. - BRIAN GILMOUR, *Medieval Islamic Swords and Swordmaking: Kindi's Treatise, On Swords and Their Kinds*, Gibb Memorial Trust, Cambridge 2012.
- İBN CÜBEYR, *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.
- İBN'Ü'L-ESİR, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 10, Abdülkerim Özeydin, Bahat Yayınları, İstanbul 1991.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, *Şam Tarihine Zeyl*, Çev: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.
- GAUTIER, J. F., *Şarabın Tarihi*, Çev: M. Nedim Demirtaş, Dost Yayınları, Ankara 2005.
- JACOBY, D., "Genoa, Silk Trade and Silk Manufacture in the Mediterranean Region (CA. 1100-1300)", *Commercial Exchange Across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Routledge, Hampshire 2003, pp. 11-40.
- _____, "Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century to the Fourth Crusade", *Commercial Exchange Across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Routledge, Hampshire 2005, pp. 24-77.
- _____, "The Trade of Crusader Acre in the Levant Context: An Overview", *Commercial Exchange Across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Routledge, Hampshire 2005, pp. 103-119.
- KALEMCİ, E., "Capitano", *Dizionario Universal Italiano, Italiano-Turco / Turco-Italiano*, Engin Yayınevi, İstanbul 2013, s. 52.
- _____, "ok", *Dizionario Universal Italiano, Italiano-Turco / Turco-Italiano*, Engin Yayınevi, İstanbul 2013, s. 397.
- KALLEK, C., "Ticaret", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 41, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 134-144.
- KAZHDAN, A. P. - Anthony Cutler, "Genova", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, (ed. A. P. Kazhdan), Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 831-832.
- KEIGHTLEY, T., *Scenes, Events, and Characters from the Times of The Crusaders*, I, John W. Parker and Son, London, 1843.
- KIRPIK, G., "Haçlılar ve İpek Yolu", *Bilgi*, Vol. 61, Ankara 2012, s. 173-200.
- LA MONTE, J. L., *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100 to 1291*, Medieval Academy of America, Cambridge 1932.
- LANGE, S., *Architettura delle Crociate in Palestina*, Pietro Cairoli Editore, Roma 1965.
- LE MESURIER, E. A., *Genoa, Her History as Written in her Buildings, Five Lectures*, Franklin Classics Trade Press, Genoa 1889.
- LEWIS, A. R., *Naval Power and Trade in the Mediterranean, A.D. 500-1100*, Princeton University Press, New Jersey 1951.
- LOUD, G. A., "Amalfi", *The Crusades, an Encyclopedia*, (ed. V. Murray), Oxford 2006, pp. 58.
- L'origine du dialecte bonifacien*, (gcompa.free.fr, 03.06.2011).
- MACK, M., *The Merchant of Genoa: The Crusades, the Genoese and the Latin East, 1187-1220s*, University of Cambridge Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 2003.
- _____, "Genoa and the Crusades", *A Companion to Medieval Genoa*, (ed. C. E. Benes), Boston 2018, pp. 471-495.
- Manifesto della Serenissima Repubblica di Genova con le risposte di un Corso*, per Domenico Ascione impressore Camerale, Roma 1760.
- MATZKE, M., "Pisa", *The Crusades, an Encyclopedia*, (ed. V. Murray), Oxford 2006.
- MCBEAN, A., "Corsica", *A Dictionary of Ancient Geography*, London 1773.
- MANFRONI, C., *Storia della Marina Italiana*, a cura della R. Accademia Navale, Livorno 1899.
- MAGNO, A. M., *Paranın İcadı, Finans İtalyanca Konuşurken*, Çev: Utku Kavasoğlu, Tellekt, İstanbul 2021.
- MARCO POLO, *Il Milione*, cura di Gabriella Ronchi, Mondadori Editore, Milano 1982.
- MARCO POLO, *Seyahatname*, Çev: Lale Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

- MARENESI, E. L., “Genovesi” *I Popoli Antichi e Moderni*, Milano 1865, s. 154-155.
- MARTINI, P., *Storia di Sardegna*, Tipografia di A. Timon, Cagliari 1885.
- MARVEGGIO, C., “Le Repubbliche Marinare: Genova”, *L’Arte della Moneta*, Vol. 53, Milano 2016, p. 2-6.
- MASCIALE, M., *Architettura a Genova nell’Alto Medioevo: un bilancio*, Università degli Studi di Genova, Corso di Laurea in Conservazione dei Beni Culturali, Prova Finale, Genova 2019.
- MICHAUD, G. F., *Storia delle Crociate*, II, R. Marotta e Vanspandoch, Napoli 1831.
- MONTANELLI, I., *Storia d’Italia, Il basso Medioevo e l’età comunale*, II, Rizzoli, Milano 1979.
- MUSARRA, A., *In Partibus Ultramaris, I Genovesi, La Crociata e La Terrasanta (Secc. XII-XIII)*, Nella sede dell’Istituto, Roma 2017.
- _____, “Siria-Palestina”, *Tutti i Genovesi del mondo, La grande espansione commerciale (secoli XI-XVI)*, (ed. G. Olgiati), Brigati, Genova 2015, p. 21-29.
- NASIR-I KHUSRAW, *Safarnama*, Trans. by: Wheeler Thackston, New York 1986.
- NICHOLSON, H., David Nicolle, *God’s Warriors*, Osprey, New York 2005.
- Nuovo Enciclopedia Popolare Italiana*, “Embriaco Guglielmo”, Torino 1871.
- NURRA, P., *Genova nel Risorgimento*, Vallardi, Milano 1948.
- ÖZTÜRK, M., *Fâtımîler’in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- _____, “Sicilya Normanlarının Doğu Akdeniz’deki Bahri Faaliyetleri 549-584 (1154-1189)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Vol. 14, Güz 2019, s. 195-228.
- _____, “İtalyanların Mehdiye Kuşatması (480/1087)”, *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özyayın’a Armağan*, (ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk), İstanbul 2020, s. 672-691.
- _____, “Makedonya Hânedanı Döneminde (867-1056) Akdeniz’deki Bizans Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Üsküp-İstanbul Kentsel Kültürel Kimlikler, Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, Üsküp 2020, 145-167.
- PALUMBO, P. F., *Studi Medievali*, Edizioni Europa, Napoli 1949.
- PANDIANI, E., “Embiraci”, *Enciclopedia Italiana*, 1932, treccani.it, 01.03.2021.
- PERINALDO, F. C., *Storia di Gerusalemme*, II, Roma 1857.
- PETTIT, H., “Ancient wine factory built by Crusaders 700 years ago unearthed – and it’s the biggest ever found”, (www.thesun.co.uk, 06.06.2021).
- PHILLIPS, J., *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople*, Penguin, London 2005.
- PISTARINO, G., “Genova e L’Occitania nel Secolo XII”, *Actes Ier Congres historique Provence-Ligurie*, Fédération historique de Provence, Bordighera 1966, p. 64-130.
- _____, *Le Capitale del Mediterraneo*, Istituto Internazionale di Studi Liguri, Bordighera 1993.
- POLEGGI, E. - PAOLO CEVINI, *Genova*, Laterza, Bari 1981.
- RENUCCI, F. O., *Storia di Corsica*, Dalla Tipografia Fabiani, Bastia 1833.
- RUNCIMAN, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- SELEN, H. S., *Ticaret Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1960.
- STEFANELLI, A., “Le Tracce del Passato nella Sanita Ligure”, *Acta Medico-Historica Adriatica*, Vol. 2-2, 2004, p. 187-202.
- TACCHELLA, C., “The Genoese Ships in the 12th and 13th Centuries”, *Progress in Marine Science and Technology, Nautical and Maritime Culture, from the Past to the Future*, III, (ed. E. Fasano, A. Scamardella, V. Bucci), 2019, ebooks.iospress.n, pp. 202-211.
- The Deeds of Franks*, (ed. R. Hill), London 1962.
- The Edinburgh Encyclopedia*, “Sardinia”, (ed. D. Brewster), Edinburgh 1832, Vol. 16, pp. 570-575.

The National Encyclopedia, “Genoa”, New York 1873.

TUDELA’LI BENJAMIN VE RATISBONLU PETACHIA, *Ortaçağ’da İki Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, Çev: Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

TURAN, Ş., *Türkiye-İtalya İlişkileri*, I, İstanbul 1990.

ÜNAL, E., *Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri (1096-1131)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

VALLEBONA, G., *Dizionario Tabarkino-Italino*, Genova 1987.

VERHOEVEN, J., “Mystery of Damascus Steel Swords Unveiled”, 2016, (archive.org, 14.10.2020).

VERITA, M., L. “Speranza, S. Porcinai, D. Angellotto, “The Sacro Catino in Genoa: Analytical and Technological Investigations of a Unique Glass Vessel”, *Journal of Glass Studies*, Vol. 60, 2018, pp 115-128.

WALEY, D. - TREVOR DEAN, *İtalyan Şehir Devletleri*, Çev: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2014.

WILLERMUS TYRENSIS, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği, Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar*, I, Çev: Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

_____, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği, Kudüs’ün Zaptından Urfa’nın Fethine*, II, Çev: Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.